

ISSN 1300-1458

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

Sayı 4 • Güz 2006

Yazışma Adresi: Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe- ANKARA 06532
Tel: 0312 297 68 70 Faks: 0312 299 20 76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ait@hacettepe.edu.tr

Basıldığı Yer: Sirem Bas. Yayın. Mat. Ltd. Şti. 229 07 27 - Ankara

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ISSN 1300-1458)
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ISSN: 1300-1458

Atatürk'ün Cenaze Töreninde Yabancı Devlet Temsilcilerinin Verdikleri Beyanatlar ve Yorumlar

Nurcan TOKSOY

Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD.

ÖZET

Atatürk, Türk milleti için gerçekleştirdikleriyle birlikte bütün dünyanın özellikle ezilen doğulu milletlerin de lideri durumuna yükselmiştir. Bütün icraatlarıyla tarihin akışına yön verecek kadar büyük bir değer ve barış mimarı olduğu gibi yüz yılın en büyük devlet adamı olarak da kabul edilmiştir. Bütün dünyanın hayran kaldığı bir kalkınmayı yapan ilk lider olmuştur. Avrupalı Devletler tarafından Doğu Avrupa'da yükselen bir uygarlık abidesi olarak algılanırken doğulu devletler tarafından da bir hürriyet sembolü olarak kalmıştır.

Ölümüyle birlikte bütün dünyanın gündemine yerleşen büyük lider için kendisinden daha üstün bir devlet adamı ve cihan şümul bir lider olmadığı hususunda birleşilmiştir. Cesaret ve zekasıyla birlikte insani yönüyle de dünya çapında büyük bir sevgi toplamayı başaran tek lider olmuştur. Ölümü uluslar arası bir olay olarak algılanmış, bütün dünya kendisinden bahsetmiş, dünyanın dört bir köşesinde onun için yaslar tutulmuştur. Ölümünden sonra kendisinden bu kadar çok bahsettiren başka bir lider olmadığı için asırları aşan adam olarak nitelendirilmiştir. Türk milletine çağdaş medeniyetin kapılarını açan Atatürk, geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de dünya milletleri için ışık olmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Avrupa, Batı, Türk, Barış Mimarı

SUMMARY

Statements and Comments of the Foreign Representatives at Atatürk's Funeral

Atatürk has been not only the leader of the Turks and the eastern peoples under pressure but also the leaders of the world. He has been accepted the greatest statement of the last 100 years as well as a great value and peace builder with all his activities. He is the first leader to realize the modernization that all the world admire. While he is considered as the symbol of civilization in East Europe by European Countries, he is considered as a symbol of liberty by Eastern peoples.

Upon his death, all the world came to the same point that there has not appeared a leader greater and superior to him. He is the only leader to achieve the admire and love all over the world through his bravery and intelligence as well as his humanitarian side. His death was felt to be an international event; all the world talked about him and kept conscience as no leader appeared, who is made to talk about himself, he has been defined to be the leader of over century. Atatürk, who opened the doors of civilization, will continue to enlighten the world peoples as today and in the future as in the past.

Keywords: Atatürk, European, Western, Turkish, Peace Builder.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin en buhranlı günlerinde ortaya çıkarak tarihin gidişatını ve Türk milletinin kaderini değiştirmiştir. Öldü denen bir millete yeni bir ruh vererek diriltmiş, yok olan büyük bir devletin küllerinden milli bir devlet kurmayı başarmıştır. Yıllarca ihmal edilmiş olan Anadolu'ya ışık olmuş yolunu aydınlatmış, horlanan ve aşağılanan Türk milletine benliğini kazandırmıştır. Atatürk, bütün bu icraatlarını, Türk milletini yok etmek için yıllarca planlar yapan Avrupalı lider ve bilim insanlarının gözü önünde gerçekleştirmiştir. I. Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi sırasında ona düşman olanlar, daha sonra dost olarak ikili ilişkilerde bulunmuşlar, onu yakından tanıma fırsatını yakalamışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ü bizzat tanıyan yabancı devlet adamları ve bilim adamları onun dehasının farkına varmış emsalsiz başarılarına şahit olmuşlar ve zamanla ona olan hayranlıkları daha da büyümüşür¹.

1 Percy Loraine gazeteye verdiği demecinde; "Atatürk yapılması gerektiğini yapmaktan asla yılmadı. Hastalığının sonucu olarak ölüme yaklaştığı sırada dahi kalbine ve aklına asla korku işlemedi. Türk halkının hizmetinde öldü. Ölüm dahi onu en büyük zaferi olan şu başarılarında asla aldatmadı. Atatürk Türk halkına yaşam onur, gurur, yaşam aracı ve en yüce ödül olarak tüm bunların zevkini tatma özgürlüğü sağladı" demıştır. Bkz. S. R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Evrenselliği", *Üçüncü Uluslar arası Atatürk Sempozyumu*, I, Ankara, 1998 s. 50-51

10 Kasım 1938'de ölümünden² itibaren Aralık ayının sonlarına kadar yerli ve yabancı basında Atatürk ile ilgili yazılara rastlamak mümkündür. Bu yazılar arasında büyük çoğunlukla yabancı basından, Türkiye'deki gazetelere yansıyan haberler de bulunmaktadır. Yabancı gazetelerden alınmış, 45 yazarın imzasını taşıyan yazı, yerli gazetelerde yer almıştır. Özellikle cenaze törenine katılmış yabancı ülke temsilcileri arasından 17 ülkenin ve 30 devlet adamının demeçleri basında neşredilmiş³ olup ayrıca dış ülkelere 91 yabancı yazar veya tanınmış kimselerin yazıları, demeçleri ve ülkemize gönderdikleri mektuplar gazetelerimizde ya özetlenmiş yada aynen verilmiştir. Gazetelerinde Atatürk'ün ölümüyle ilgili olarak makale veya başmakale yazan ülkeler; Afganistan, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İran, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lübnan, Macaristan, Mısır, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Suriye, Yugoslavya ve Yunanistan'dır⁴. Örneğin İngiliz basınında dergi ve gazetelerin önemli bir kısmında Atatürk'ün öz geçmişinden bahsedildiğini Ankara ve İstanbul'daki gazeteler yazmışlardır. *The Times* Gazetesinin, 11 Kasım'da ölüm haberine tam sayfa yer ayrılarak onun askeri dehası, yöneticiliği ve Türkiye için yaptığı tüm yeniliklerden övgü ile söz ettiği hemen hemen bütün gazetelerde yer almıştır. Fransız basınında ise 22 haber, 25 makale ve 26 resim yayınlanmış olup, bu yazılardaki ortak yön, onun özellikleri, ülkesine yaptığı hizmetler ve bilhassa laik bir devlet kurmasıdır⁵.

Atatürk, o tarihte hiç kimsenin başaramadığı ve başaramayacağı işler yapmış ve bundan dolayı da Avrupalılar, Türkiye'den *Atatürk Türkiye'si* olarak bahsetmişlerdir. Atatürk'ten önce, Avrupalı devletler tarafından Türklerin Avrupa'ya dahil olması gereksiz bir olay olarak değerlendirilirken, Milli Mücadeleden kısa bir müddet sonra onun sayesinde Türkiye, dış politikada Avrupa'nun değerli bir üyesi olmuştur⁶. O, Türkiye'ye mazi gözüyle bakanların imkansız saydıkları işi başarmış ve Türkiye'yi, hesaba katılması gereken yeni bir memleket haline getirmiştir. Asker, devlet adamı ve reformcu olarak Türkiye'yi bu gün bulunduğu noktaya taşımıştır. Bütün bu icraatlarından dolayı kendisi tarihin akışına yön verebilecek kadar büyük bir değer, aynı zamanda büyük bir barış mimarı ve yüzyılın en büyük devlet adamı olarak kabul edilmiş, bu yönleriyle de dünyaya örnek olmuştur. Türk milletine yeni bir medeniyet,

2 Atatürk'ün ölümüyle ilgili geniş bilgi için bkz. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul 1955, Sel Yay., s.43 vd.; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1959, s.46 vd.

3 Suat Akgül, "Atatürk'ün Yabancı Ülkelerdeki Yankısı", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2000, Ankara, s. 77

4 Akgül, a.g.m., s. 78

5 Yasemin Doğaner, "Millet Liderini Uğurluyor", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, IV, S. 4, Erzurum, Temmuz 2005, s. 49

6 "Dahi Asker, Dahi Devlet ve Islahat Adamı Atatürk", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 2; "Hariçte Duyulan Derin Teessürler", *Tan*, 13 Kasım 1938, s. 9

kuvvetli ve feyizli bir devlet mirası bırakan yüce Atatürk, bütün dünyanın hayran kaldığı bir kalkınmayı yapan lider olarak algılanmıştır⁷.

Türkiye, böylece Atatürk icraatlarıyla Avrupalı dostları tarafından Doğu Avrupa'da yükselen bir uygarlık abidesi olarak kabul edilmiş ve onu yakından tanıma fırsatını yakalamış olan gazeteciler ve devlet adamları⁸ gerçek devlet adamı sıfatının yalnız ona verilebileceği hususunda hemfikir olmuşlardır. Öyle ki, onun gözleriyle bir kez karşılaşan herkes onu bir daha unutmamış, onun yenilmez iradesinin etkisi altına girmişlerdir. O, büyük bir siyasi deha olmasının yanı sıra aynı zamanda büyük bir reformcu ve büyük bir kahraman olarak bütün dünya insanlığını etkilemiştir⁹.

İşte bütün bu üstün özelliklerinden dolayı onun ölümü uluslar arası bir olay olarak algılanmış ve bütün dünyada kendisinden bahsedilen toplantılar yapılırken, her tarafta onun için büyük yaslar da tutulmuştur. Denilebilir ki, hakkında kendisinden bu kadar çok bahsettiren başka bir lider yoktur¹⁰.

7 Ward Price, Atatürk'ü Mussolini ve Hitler'le karşılaştırmıştır. Bkz. "Atatürk İle Görüşen İlk Ecnebi Gazeteci", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, s. 5

8 *Daily Mail* Gazetesinde Ward Price; "... Atatürk zamanımızın en büyük dehasıdır" yorumunu yapmıştır. Bkz. "Atatürk İle Görüşen İlk Ecnebi Gazeteci", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, s. 5; Fransa Başbakanı Edouard Herriot ise, 1933'de İstanbul'a geldiğinde Atatürk ile görüşmüş ve onu yakından tanımak fırsatını yakalamıştır. Herriot, Atatürk'ün büyük bir barış mimarı ve yüzyılın en büyük devlet adamı olarak dünyaya örnek olduğunu söylemiştir. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, "Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ü En İyi Anlayan ve Tanıyan Fransız Devlet Adamı Adouard Herriot", 4. Uluslararası Atatürk Kongresi, I, Ankara 2000, s. 192; *Le Illustration* mecmuasının Cenevre muhabiri Noelle Roger, Atatürk hakkında yayınladığı bir makalesinde; Harp sahasında zafer kazandıktan sonra, ilim ve iktisat sahasında mücadeleye atılan Atatürk'ün bu vadide ilk zaferi, Ankara'yı kurmaktaki mucizesi olduğunu söyledikten sonra harf inkılabından bahsederek bu büyük eserin nasıl mantıklı bir plan ve muazzam bir çalışma programı sayesinde ortaya çıktığını anlatmıştır. Kendisi dil inkılabı sırasında Atatürk ile ilk defa görüşmüş ve o anki duygularını şöyle dile getirmiştir; "Onun gözleriyle bir kez karşılaşınca bir daha unutmak imkanı yoktu. Bu gözler, o kadar derin ve o kadar irade doluydu ki, bakışlarına mukavemet etmek bir delilik olurdu. Onun insana bir defa bakması kafi idi. Çünkü istediğini elde edeceğine kanaat getirmiştir. Türklerin babası kendisinden hiçbir şey esirgemeyen milletine bir baksa yeter... Yorgunluk denilen şey, mevcut değildir" diyen Atatürk, vekillerine iki saat uykuya ihtiyacım var iki saat sonra gelin derdi. Gün doğmadan önce kesinlikle uykuya yatmaz az uyur, kalktığında yüzmeden sonra tekrar çalışmaya başlardı. Ruhunu teşkil ettiği büyük memleketin çeşitli işleriyle ve Avrupa siyasetinin karışık safhalarıyla uğraşır, aynı zamanda sevdiği mevzular üzerinde tetkikatta bulunurdu... Orta boylu olduğu halde çok yüksek görünen Atatürk, süratli yürüyüşü, ceval insanlara has keskin jestleriyle etkileyici bir liderdi. Özellikle Türklerin menşei meselesi üzerinde duruyordu... Yenilmez bir iradeye sahipti. İyi kalpli, insan bir adam. Türk milleti onun şahsında kendisini görüyordu. Bkz. "Türklerin Babası Türkiye'nin Kalbinde Ebediyen Yaşayacaktır", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1938, s. 3

9 Dünya basını onun için bir çok sıfat kullanmıştır ki, bazıları şunlardır; "Türkiye'nin Lideri", "İslam Dünyasının Kahramanı", "Doğunun Kahramanı", "Evrensel Sima", "Çağımızın En Büyük Adamı", "Dünyanın En Büyük Devlet Adamlarından Biri", "Dünyanın En Büyük Devlet Kurucularından Biri", "Dünyanın En Büyük Simalarından Biri", "Hürriyet Şampiyonu", "Dünyanın Yetiştirdiği En Büyük Reformcularından Biri" dir. Bkz. Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine Şematik Bir Bakış", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara 2005, s. 135

10 Doğaner, a.g.m., s. 48-49

Atatürk, ölümünden çok daha sonra da dünyada gerek bilim ve düşünce çevreleri gerekse politika ve devlet adamları tarafından büyük bir ilgi odağı olmaya devam etmiş ve asırları aşan adam olarak vasıflandırılmıştır. Ölümü yalnız Türkiye'de değil bütün dünyada büyük bir boşluk yaratmış¹¹ ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Yapılan çalışmada bu yankının özellikle ülkemizdeki yabancı devlet temsilcileri tarafından gerçekleştirilmiş olanlarına ağırlık vermeyi tercih etmekle beraber, doğu ve batı kamuoyunda bazı gazetelerde çıkan önemli haberlerin Türkiye'deki gazetelere yansıyan kısımlarından da alıntılar yapılmıştır. Ayrıca yabancı devletlerden gelen taziye telgraflarıyla birlikte, taziyelerin sunulması sırasında bu devlet temsilcilerinin yaptıkları yorumlara da yer verilmiştir. Yabancıların Atatürk'ün vefatıyla ilgili açıklamalarının, yazılarının değerlendirildiği yorumlandığı Türk gazetelerinin haberleri ön planda yer almıştır. Konu iki başlık altında ele alınarak ölümünden hemen sonra taziyelerin sunulması ve gönderilen telgraflarla, büyükelçilerin onun hakkında verdikleri beyanlar şeklinde sınırlandırılmış, Batılı Devletlerle, Asya ve Ortadoğu ülkeleri ayrı ayrı ele alınarak devletlerin kendi aralarında meclislerinde onun için yaptıkları ve tuttıkları yaş da dile getirilmiştir. Daha önce Avrupa basınında Atatürk'ün algılanışı tarafımdan geniş bir şekilde ele alınmış olduğundan dolayı bu çalışmada basında çıkan haberlere fazla yer verilmemiştir.

I- Taziyelerin Sunulması ve Atatürk Hakkında Yapılan Yorumlar

A- Batılı Devletlerin Yaptıkları Yorumlar

Atatürk'ün ölüm haberi, Türkiye'de büyük bir şok etkisi yaratmış ve kısa sürede bütün dünyaya da yayılmıştı¹². Haberin duyulmasının hemen arkasından Türk elçiliklerine büyük bir akın başlamış, Türk milletinin bu büyük yasına iştirak edebilmek için taziyelerini sunmuşlar, bazıları da telgraf göndermek suretiyle bu acıyı paylaşmaya çalışmışlardır. Gönderilen mesajlarda ve gazetelerde verilen ölüm haberlerinde genellikle onun için; *Türk Milletinin Büyük Kurtarıcısı, Büyük Dahi, Büyük Şef, Büyük Devlet Adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Babası, Modern Türkiye'nin Kurucusu* ifadeleri kullanılmıştır¹³.

11 İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Percy Loraine onun ölümünün 10. yıldönümünde; "O, tabiat tarafından muazzam bir kuvvetle mükafatlandırılmıştı. Bu özelliklerinden dolayı, ona benzer başka bir kişi bulamadığım gibi onunla karşılaştırabileceğim başka kişilere de rastlamadım" demiştir. Bkz. Ahmet Özgiray, "Tanıdığım Atatürk", Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 87-91

12 Bu hususta geniş bilgi için bkz. Doğaner, a.g.m., s.45 vd.

13 Doğaner, a.g.m., s. 48

Büyük Kurtarıncının vefatını duyan İstanbul'daki¹⁴ bütün yabancı konsoloslar ayrı ayrı vilayete gelerek Vali Muhittin Üstündağ'ı ziyaret etmiş ve acı kayıptan dolayı duydukları üzüntüyü dile getirerek bayraklarını yarıya indirmişlerdir¹⁵. Diğer yandan Ankara'da da gündem yoğun geçmiş, bütün yabancı devlet mümessilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'yı ziyaret ederek özel defteri imzalamışlardır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ankara'da ziyarete gelen diplomatları heyet halinde kabul etmiştir. Duayen bulunan Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, diplomatlar heyeti adına verdiği beyanatta¹⁶, Türk milletinin bu büyük matemini paylaştıklarını ve bu kaybın sadece Türk milleti için değil aynı zamanda bütün milletler için de büyük bir kayıp olduğunu söylemiştir¹⁷. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, verdiği cevabında; "Mümtaz mümessilleri bulunduğunuz dost memleketler adına gerek kaybettığımız ulu şefimiz gerekse onun ölmez eseri olan Türkiye Cumhuriyeti hakkında gösterdiğiniz bu derin ve müessir sempati tezahürü Türk milletinin ruhunda sonsuza dek kalacaktır"¹⁸ diyerek samimi taziyelerinden dolayı teşekkürlerini sunmuştur.

Büyük elçiler, o günden başlayarak cenaze merasiminin sonuna kadar ziyafet vermemeği, kabul toplantıları yapmamayı kararlaştırmışlardır. Ayrıca üzüntülerinin bir nişanesi olmak üzere İstanbul'dan dönen Başbakan Celal Bayar'ı heyet halinde istasyonda karşılayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ertesi günkü toplantısında da bulunmayı planlamışlardır¹⁹.

Atatürk'ün ölümü dolayısıyla yabancı devletlerde ve temsilciliklerinde sadece bayraklar yarıya indirilmemiş ayrıca ülkelerinde önceden yapılmasını planladıkları bütün eğlence türü etkinlikler de iptal edilmiştir²⁰. Örneğin İtalya Kralı Victor Emanuel'in doğum yıl dönümü münasebetiyle verilecek olan ziyafet iptal edildiği gibi, yine genel mütarekenin yıl dönümü dolayısıyla Ankara'da

14 Bütün yurttan Atatürk'ün ölüm haberi duyulur duyulmaz sinemalar ve eğlence yerleri geçici olarak kapanmıştır. Bkz. "Eğlence Yerleri Kapandı", *Kurun*, 11 Kasım 1938, s. 3

15 "Konsolosların Taziyeleri", *Kurun*, 10 Kasım 1938, s. 2

16 Sultan Ahmet Han'ın başkanlığında Afgan Büyükelçiliğinde bir toplantı yapılarak, matem devam ettiği sürece hiçbir sefarethane ve konsolos hanede toplantı, ziyafet ve kutlama gibi merasim yapılmaması ve bayrakların yarıya indirilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. "Kordiplomatların Büyük Teessürü ve Taziyeleri", *Ulus*, 11 Kasım 1938, s. 3

17 "Ankara'daki Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Kurun*, 11 Kasım 1938, s. 3; "Ankara'daki Diplomatlar", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, s. 4, *Ayın Tarihi*, Atatürk Özel sayısı, Kasım 1938, s. 21

18 *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 21

19 "Atatürk'ün Ölümü Her Tarafda Derin Bir Teessür Uyandırdı", *Akşam*, 11 Kasım 1938, s. 2; "Ankara'daki Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Kurun*, 11 Kasım 1938, s. 3; "Ankara'daki Diplomatlar", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, s. 4

20 Macaristan'da, Çekoslovakya'dan Macaristan'a verilen toprakların iadesi için şenliklerin yapıldığı bir sırada Atatürk'ün ölüm haberinin alınması ülkede büyük yankı uyandırmış, gazeteler birinci derecede bu olaya geniş yer ayırmışlar ve halk arasında da büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bkz. "Macarlar Atatürk İçin Ağlıyorlar", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, s. 3

bulunan Fransızların şerefine Londra Otelinde verilmesi kararlaştırılan ziyafetin iptal edilmesi de bu sebeplerdir²¹.

Bütün dünyadan özellikle dost ülkelerden oldukça samimi ifadelerle taziye telgrafları gelmiş ve Türk milletinin büyük üzüntüsü paylaşılmıştır²². Alman Devlet Başkanı Hitler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'ya uzun bir taziye telgrafi çekerek, Türkiye'nin büyük matemi karşısında Almanların bu acıyı paylaştıklarını ifade etmiş, ayrıca 11 ve 12 Kasım 1938'de bütün ülkede bayrakların yarıya indirilmesini emretmiştir²³. Bundan başka Ankara'da bulunan Almanlar da toplanarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Atatürk'ün vefatından dolayı hissettikleri büyük üzüntüyü ve Türk milletinin büyük yasına katıldıklarını bildiren bir mektup göndermişlerdir.²⁴

İngiltere Kralı George, ölüm haberini alır almaz bizzat duyduğu büyük üzüntüyü saray teşrifat nazırı vasıtasıyla telgrafla bildirirken²⁵ cenaze töreninde de kendisini temsil ettirmiştir²⁶. Ayrıca hükümet adına da Dışişleri Protokol Müdürü taziyede bulunmuştur. Atatürk'ün vefatının İngiliz basınında günlerce yer aldığını, makale ve başmakaleler yayınlayarak dergi ve gazetelerin baş

21 *Akşam*, 11 Kasım 1938, s. 2

22 Ayrıca cenaze törenine temsilci göndermek suretiyle Türk milletinin büyük yasına iştirak etmişlerdir. Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Amerika Birleşik Devletleri, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, Irak, İran, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya heyetlerle törende temsil edilmişlerdir. Bkz. Doğaner, a.g.m., s. 59

23 "Milli Matemimiz ve Cihan", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 1; "Her Taraftan Büyük Matemimize İştirak Ediliyor", *Akşam*, 12 Kasım 1938, s. 2; Devlet Başkanı Hitler, Başlangıçta Atatürk'ün ölüm haberini aldığı sırada Berlin'de bulunmamaktaydı. Bundan dolayı bizzat verdiği emir üzerine Devlet Bakanı Dr. Mayaner, kendisi adına ve Dışişleri Umumi Katibi Baron Veiseger, Dışişleri Bakanlığı adına Türk Büyükelçiliğine gelerek taziyede bulunmuşlardır. Bkz. "Atatürk'ün Ölümü Hariçte de Derin Teessür Uyandırdı", *Kurun*, 12 Kasım 1938, s. 5

24 Ankara'da oturan Almanlardan bir heyet de 18 Kasım'da Ulus meydanına giderek Atatürk anıtına bir çelenk koymuşlardır. Bkz. Akgül, a.g.m., s. 83-88

25 "Büyük Önderimizin Vefatı Bütün Cihana Derin Heyecan ve Teessür Verdi", *Tan*, 12 Kasım 1938, s. 1; İngiliz Kralının Kardeşlerinden birisinin Temsil Edeceği kararlaştırılmış ve gerekli açıklama yapılmışsa da ilk etapta hangisinin temsil edeceğine karar verilmemiştir. Bkz. *Kurun*, 13 Kasım 1938, s. 1; Daha sonra I. Dünya Harbinde Çanakkale'de İngiliz Kuvvet Komutanlığı görevinde bulunmuş olan Mareşal Lord Birdwood'un İngiliz Kralını temsil etmesine karar verilmiştir. Bkz. "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

26 "Atatürk'ün Ölümü Hariçte de Derin Teessür Uyandırdı", *Kurun*, 12 Kasım 1938, s. 5; Londra'daki *Observer* gazetesi Atatürk için; "Muasır hiçbir isim Atatürk adı kadar büyük saygı telkin etmemiştir. Atatürk yalnız Türkiye'nin bütün hayatını değiştiren bir deha değil, fakat beynelmül münasebetlerde iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır" ifadelerini kullanmıştır. Bkz. "Büyük Yasımız ve Yabancı Basın", *Ulus*, 14 Kasım 1938, s. 3; "Atatürk'ün Ölümü Karşısında Dünya Matbuatı", *Kurun*, 15 Kasım 1938, s. 2; *Sunday Times* Gazetesi ise; "İngiltere cevval, cesur bir düşman sonra da sadık bir dost olarak tanıdığı büyük adamı selamlamaktadır" demiştir. Bkz. "Büyük Yasımız ve Yabancı Basın", *Ulus*, 14 Kasım 1938, s. 3

sayfalarını ona ayırdıklarını Türkiye'deki gazetelerden öğrenmekteyiz. Verilen haberlere göre, *Daily Telegraph* gazetesi, *Modern Türkiye'nin Yaratıcısı* başlığı altında Atatürk'ün inkılaplarına vurgu yaparken²⁷ *News Chronicle* Gazetesi ise, "Bozkurt" başlığı altında onun tarihin akışına yön verebilecek kadar büyük bir değer olduğundan bahsetmiştir²⁸. Yine *Daily Mail* gazetesinden Ward Price, onunla tanışmasını anlatırken, onda tespit ettiği üstün vasıflardan bahsetmiş ve demokrasilerin bile başaramadığı ve başaramayacağı işleri başardığını söylemiştir²⁹. Ayrıca *Daily Express* gazetesi ise Atatürk'ün Türkiye'yi hesaba katılması gereken³⁰ yeni bir memleket haline getirdiğini vurgulamıştır³¹.

Cenaze merasiminde İngiltere Kralını temsil eden Mareşal Lord Birdwood, yaptığı beyanatta, Atatürk ile Çanakkale'de çarpıştığını ve harpten sonra da birbirlerinin özelliklerini takdir ettiklerini ve üç sene önce İstanbul'a geldiğinde Atatürk'ün kendisini özel olarak karşılamak lütfunda bulunduğunu ve onun ölümüyle duyduğu büyük üzüntüyü dile getirip, Atatürk gibi büyük bir asker ve vatanpervere karşı yaptığı son vazifeden memnuniyetini vurgulamıştır³².

Vefat haberi Fransa için de büyük bir olay olmuş, basında ve kamuoyunda geniş yankı uyandırdığını yine Türkiye'deki gazetelerden öğrenmekteyiz. Haber alınır alınmaz Fransa İçişleri Bakanı Albert Sarraut, Türkiye Büyükelçiliğine giderek Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a şahsi taziyelerini bildirmiştir. O gün sabahdan itibaren sefaret defterine kaydedilen şahsiyetler arasında Mandel ve Marchandev ile Ayan Reisi Jeanneney, Ankara Büyükelçisi Massigli, Leprovost, Belediye Başkanı Delennay, Polis müdürü Langeran ve bir çok diplomat³³ da vardır. Daha sonraki günlerde açılan deftere isimlerini kaydetmek üzere giden ziyaretçilerin ardı arkası kesilmemiştir³⁴. Paris'teki yabancı

27 "Modern Türkiye'nin Yaratıcısı", *Ulus*, 16 Kasım 1938, s. 5

28 "Atatürk Karşısında Dünyanın Dili", *Kurun*, 13 Kasım 1938, s. 3; "Hariçte Duyulan Derin Teessürler", *Tan*, 13 Kasım 1938, s. 9

29 Ward Price, ayrıca Atatürk'ün cenaze merasimine de katılarak ona olan son görevini yerine getirmiştir. "Atatürk ile Görüşen İlk Ecnebi Gazeteci", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, s. 5

30 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Yılmaz, "İngiliz Büyük Elçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara 2005, s.635-646

31 "Dahi Asker, Dahi Devlet ve Islahat Adamı Atatürk", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 2

32 "Feld Mareşal Lord Birdwood'un Beyanatı", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1938, s. 8

33 Bu diplomatlar, İngiltere, Brezilya Büyükelçileri ile Yunanistan, Romanya ve İngiltere Ortalçileri, İran Sefiri, Arjantin Elçisi ve Madam Carcano, Çin Sefiri Wellington Koo, İspanya Sefiri Pascia, İtalya Maslahatgüzarı Prnas, Danimarka Sefiri Lucier Romier ve eşi, Hollanda Sefiri Landon, Afganistan Sefiri Altes Ruvayyal, Belçika Sefiri Le Tellier, Venezüella Sefiri ve eşi, İrlanda Maslahatgüzarı Aristimuno Cool, Macaristan Sefiri Lucien Lamaureuz, İsveç Sefiri, Bulgar Maslahatgüzarı Radeft, Sovyetler Birliği Sefiri Sovritz, Irak Maslahatgüzarı, Almanya Sefiri Kont Welgzeck ve Mısır Sefiri Fahri Paşadır. Bkz. *Ayin Tarihi* Kasım 1938 s. 10-11

34 Papa'nın Vekili, Deniz Bakanı Cesare Campinchi, Pierre Sigismondi, Eski Bakan Pierre Cathalci, Hava Bakanı Guy la Chambre, Eski Bakan Yuon Delboş, Paris Eski Belediye Meclisi Başkanı Baron de Fontenay ve eşi, General Nollet, Fransa'nın Eski Ankara Sefiri Kamerer, eşi

elçilikler de vefat haberi üzerine bayraklarını matem alameti olarak yarıya indirmişlerdir. Daladier, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Celal Bayar'a gönderdiği telgrafında; "Atatürk'ün vefatı münasebetiyle Türk hükümeti nezdinde Fransız Cumhuriyeti'nin taziyelerine tercüman olmanızı rica ederim. Fransa, kendisine pek çok dostluk nişaneleri göstermiş olan büyük adamın canlı hatırasını daima muhafaza edecektir"³⁵ demiştir.

Fransa'dan cenaze törenine katılmak üzere gönderilecek olan Fransız heyetinin başkanlığına Albert Sarraut görevlendirilmiş³⁶ ve ayrıca Fransız Elçisi Henri Ponsot, General Huntziger ve Vis Amiral de Lahorde de bu heyet içerisinde bulunmuştur³⁷.

Ankara'da bulunan kadın, erkek, çocuk bütün Fransızlar, Fransız Konsolos Gault ve Fransız sakinlerinden Casalonga ile birlikte 12 Kasım günü saat 12'de toplu halde Ulus meydanındaki Atatürk anıtına giderek, anıtın önüne Türk ve Fransız bayraklarının renklerinden oluşan büyük bir çelenk koymuşlardır.³⁸

Belçika'da ise haber duyulur duyulmaz, Kralın saray baş nazırı ile Başbakan ve Dışişleri Bakanı Spaak, bizzat Türk elçiliğine giderek Kral ve Belçika Hükümeti adına taziyede bulunmuşlardır. Spaak; "Türk milletinin kendisine mahsus metanetle bu kaybın büyük acılarına karşı geleceği ümidinde bulunduğunu" söylemiştir³⁹. Ayrıca Belçika Meclisi'nin 16 Kasım günkü oturumunda Meclis Başkanı Camille Huyusmas, Atatürk'ün vefatını meclise duyurduktan sonra Türkiye'ye atfen taziyeye konuşması yapmış ve Atatürk'ün hatırasını anmıştır. Konuşmasında, özellikle Atatürk'ün, ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla bazı Belçikalıları Türkiye'ye davetinden bahsederek, kendisinin cesaretli ve sabırlı bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamıştır⁴⁰. Yapılan toplantının deva-

ve kızı, Mareşal Shah Wali, Monako Bakanı Kont Maleville, Milletvekili Kont de Bryot, Fransız Akademisi Üyelerinden Poul Valery ziyaretçilerden bazılarıydı. Bkz. Akgül, a.g.m., s. 86

35 *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s.9

36 Yıllarca Ankara'da elçilik yapmış olan Albert Sarraut Atatürk ile görüşerek onu yakından tanımış ve dostu olmayı başarmıştır. Bundan dolayı bu görevi, dostluğunu kazandığı lidere karşı son görevi olarak algılamış ve severek yerine getirmiştir. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s.11-12

37 *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s.18

38 Ayrıca Fransız Büyükelçiliği erkanı da bu törene katılmıştır. Anıtın önünde bir dakikalık saygı duruşu yapılırken kalabalık bir halk kitlesi Fransız halkının bu dost ve içten gelen sevgi gösterisini büyük bir sempati ile izlemiştir. Bkz.. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s.7

39 "Atatürk'ün Ölümü Hariçte de Derin Teessür Uyandırdı", *Kurun*, 12 Kasım 1938, s. 5

40 Camille Huysmans, Atatürk'ün olaylara ve sembole karşı ilgi gösterdiğini söyleyerek kadın hakları ve hayat tarzı konusunda gerçekleştirdiği inkılaplarından bahisle ilimle ve insanla meşgul olmasının ona bir ayrıcalık getirdiğini söyledikten sonra: "Kemal Atatürk, hareketsizliğe seok etmiş olan geleneksel telakkilerin tesirinden kurtulmak için tedrici surette adapte etmek tasavvurunda bulunduğu parlamenter bir anayasa vücuda getirmek suretiyle memlekette bir hürriyet rejiminin kurulmasını hazırlamak istedi. Türkiye'yi laik, cumhuriyetçi bir devlet haline soktu. Bu düşüncüyü nutuklarının ve yazılarının çoğunluğunda görmek mümkündür. Ölümünden biraz önce bizim seçimimizle aynı zamanda yapılmış olan Belediye seçimi dolayısıyla Başbakana göndermiş olduğu bir telgraf vardır. Bunda şöyle yazıyordu. "Bana rehberlik etmiş olan prensipler, gerek memleket gerek

mında Belçika Meclisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Meclis Başkanına bir taziye telgrafı teklifini de kabul etmiş ve bakan Heymans bizzat hükümetinin taziyelerini Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmuştur⁴¹.

Atatürk'ün ölümü Polonya halkı üzerinde de derin bir üzüntüye sebep olmuş ve bu münasebetle her taraftan Türk milletine karşı hissedilen derin teveccüh hisleri dile getirilmiştir. Bu meyanda Cumhurbaşkanı Moçick, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Mareşal Smigly-Rydz, Türk Genelkurmay Başkanlığına, Başbakan Skladkowsky, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanına, Dışişleri Bakanı Beck, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına, Harbiye Bakanı, General Kasprzycki, Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığına, Erkanı Harbiye Reisi Stachfewez, Türkiye Genelkurmay II. Başkanına taziye telgrafları çekmişlerdir. Bundan başka Polonya Cumhurbaşkanı, Protokol Müdürü Lubienski'yi Varşova'daki Türk Büyükelçiliğine taziyelerini bildirmeye memur etmiştir. Büyük kayıp dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı binası ile Varşova'daki krallık şatosu üzerindeki bayraklar da yarıya indirilmiştir⁴².

Gazetelerin gece yayınladıkları nüshalarla bu acı haberi ilk sayfalarında neşrettiklerini Türkiye'deki gazetelerden öğrenmekteyiz. Yazılarında, Türk milletinin duyduğu büyük kedere iştirak etmekle beraber, Atatürk'ün hayatını anlatarak elde ettiği eserin büyüklüğünü vurgulamışlardır. Hatta daha hayatta iken bile Atatürk'ün isminin efsanevi bir mahiyet arz ettiğini kaydetmişlerdir⁴³.

Atatürk'ün cenaze merasimi dolayısıyla Lozan Üniversitesinde de Türk Talebe Cemiyeti tarafından, üniversite salonunda bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya hükümet erkanı, üniversite hocaları, gazeteciler, Cenevre talebeleri, Lozan yabancı talebe cemiyetleri katılmıştır. Salona Atatürk'ün resimleri asılmış, Türk Talebe Cemiyeti Reisi Ferzan Aras, toplantıyı açtıktan sonra ilk sözü üniversite rektörüne vermiş ve şunları söylemiştir; *"Siz Türk gençleri bu gün büyük liderinizi kaybettiğinizden dolayı ne kadar ağlasanız haklısınız. Üniversite sizin bu büyük matemimize iştirak ediyor. Bu dahinin vatanının tarihinde işgal ettiği parlak*

millet için terakkinin ve refahın kuvvetli bir kaynağıdır. Din böyle idi, bugün böyle oldu, yarında böyle olacaktır. Kemal Atatürk son demine kadar vücuda getirilmiş olan eserin devamlılığına itimadı olduğuna bu suretle işaret etmek istemiştir. Kendisi ekseriya ecnebilere idari tecrübe görmeden büyük mali vasitalara malik olmadığı halde işe başlamış olduğunu tekrar ederdi. Kemal Atatürk, şöyle devam ederdi, fakat şevk, heyecan ve sabra güvencim ve bu iki meziyet, kudretsiz bir anane kısır bir menfiliğin hakkından geldi. Bu cüretkar devlet adamı itidal dairesinde hareket etmesini bilmiştir. Kendisi islahatı ihtirasını milli topraklara hasretmiş ve yabancı memleketlerde yeni devletin menfaatine hizmet ve istikrarını teyit etmiş olan sempatileri kazanmasını bilmiştir" ifadesiyle de onun dehasını ortaya koymuş ve liderlik vasfını vurgulamıştır. Bkz. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 80-81

41 *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 13

42 "Büyük Matemimizin Hariçteki Akisleri", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 7; "Hariçte Duyulan Derin Teessürler", *Tan*, 13 Kasım 1938, s. 9; "Dünya'nın Büyük Kaybı", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5; Ordu müfettişi General Rommel, Mareşal Smigly-Rydz'in şahsi taziyelerini Türkiye Büyükelçisine bildirmiştir. Bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 9

43 Akgöl, a.g.m., s. 82

sayfaları size hatırlatmak isterim. Türkiye'yi yaratan tarihimizin bu en büyük adamını en derin hürmetle selamlarım". Daha sonra söz alan Prof. Morff, Atatürk'ün yeni Türkiye'yi nasıl yarattığını anlatıp hayatına dair uzun bir konuşma yapmıştır. Takiben Prof. Sekretan, Atatürk Türkiye'sindeki yeni hukuk sisteminden bahsederek, onun yalnız bir asker değil aynı zamanda asrın bir daha göremeyeceği bir dahi olduğunu söylemiştir. Bundan sonra yabancı talebe cemiyetleri söz alarak konuşmalar yapmışlardır⁴⁴.

Batılı devletler büyük lider Atatürk'ü değerlendirirken daha çok inkılapları üzerinde durmuşlardır. Gerçekleştirdiği inkılaplar sayesinde Türkiye'ye daha fazla saygı duyduklarını ve artık hesaba katmaya değer bulduklarını yine bizzat kendileri dile getirmişlerdir. Özellikle Türkiye'de sanayi endüstrisinin kurulması yolunda atılan adım en çok dikkatlerini çeken husus olmakla beraber, fikir ve kültür alanında yaptıklarını da büyük bir hayranlıkla izlemişlerdir. Onun askeri dehası, ıslahatçı ve teşkilatçı kişiliği batılı liderlerin en çok örnek aldıkları özellikleri olmuştur. Bu kadar kısa sürede bu kadar büyük işleri başarmış olması, Avrupa ve Asya'nın sınırında son derece mamur bir ülke yaratmış olması ve her şeyden evvel dünya barışına katkıda bulunacak icraatlarda bulunmuş olması onu dünya liderleri arasında birinci sıraya koymuştur.

Atatürk'ün ölümü Balkan Devletleri üzerinde de son derece büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Gerek Balkan Antantı'nın kurucusu olarak ona duydukları saygıdan dolayı, gerekse ülkesinde gerçekleştirdiği inkılap hareketlerinden dolayı onu Balkanların lideri olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Macaristan'da Atatürk'ün ölümü büyük bir üzüntüyle karşılanmış, Macaristan Hükümeti, Türkiye'nin Budapeşte Ortaelçisine, Atatürk'ün ölümü üzerine samimi taziyelerini bildirmiştir⁴⁵. Başbakan İmredi, Atatürk'ün cenaze merasiminin yapılacağı 21 Kasım gününü Macaristan'ın milli matem günü kabul ederek bütün ülkede resmi binalara siyah bayraklar çekilmesini emretmiştir. Harbiye Bakanı ve Budapeşte Belediye Başkanı da askeri binalar ve belediye binaları için ayrı kararı almış ve belediye başkanı halkın da evlerine siyah bayrak asmalarını istemiştir. Bu talep doğrultusunda 21 Kasım günü Budapeşte'de bütün binalar ve bir çok özel mekanlar, Türk milletinin matemine Macar halkının da katıldığını göstermesi açısından siyah bayrak çekmişlerdir⁴⁶.

Macar Mebusan Meclisi Başkanı Gyula Kornis, 12 Kasım günü mecliste Atatürk'ün hatırasına binaen yaptığı konuşmada; *"Modern Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Atatürk, evvelki gün gözlerini ebediyete kapadı. Memleketin içtimaî, askerî, idarî ve asrî hayatının şekillerini cezri bir suretle ıslah ve tebdil eylemiştir... Gazi unvanını bihakkin taşıdı. Çünkü bütün düşmanlarına galebe çaldı ve askeri dehası ve*

44 "Lozan Üniversitesinde Bir Toplantı Yapıldı", *Ulus*, 22 Kasım 1938, s. 3; "Profesörler Sitayış ile İnkılabımızdan Bahsetti", *Tan*, 27 Kasım 1938, s. 4

45 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 5

46 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 17

teşkilatçı kudreti, kısa bir zamanda milli bünyeyi nihai parçalanmaktan kurtardı. Muharebeden sonra galip devletler tarafından dikte edilmiş olan bir sulhun haksız maddelerine yenilmez bir irade ile en önce karşı koyan o oldu... Vatanın izzet-i nefsinin rencide eden anlaşma, milletin yükselen eli altında kırıldı... Savaşların savaşından sonra devlet adamlarının içinde ilk olarak, çok zaman ihmal edilen halkın kendini göstermemiş olan maddi ve manevi kuvvetlerine dayanarak mahvedilmeye mahkum bulunan devleti yenileştirdi..." dedikten sonra konuşmasına devamla on yıl içinde gerçekleştirdiği inkılap hareketlerine de değinerek bu konudaki başarısını özellikle vurgulamıştır.. İlk önce askeri bir lider olarak mevcut karışıklık içinde düzeni yarattığını ve siyasi şef sıfatıyla da milletine kendi kuvvetlerini idrak ettirerek milletin fikrini yükselttiğini söyledikten sonra; *"Bir milletin müstakbel inkılabını tanzim eden bu seri fakat derin tebeddüllerin ve ıslahat işlerinin müşterek kaynağı hep tek bir adamın hürriyet ruhu ve yaratıcı idaresidir"* diyerek Atatürk'ü büyük bir askerî deha olarak kabul etmiş ve onun hiçbir zaman siyasî entrika yapmadığını belirtmiştir. Bütün engellemelere rağmen girdiği mücadelelerden galip çıktığını bundan dolayı Atatürk adının onun hakkı olduğunu ifade ederek konuşmasını şöyle bitirmiştir; *"Çünkü o, milleti için gerçekten şefkatle dolu muhabbetkâr bir baba idi. Hayret olunacak kadar kısa bir zamanda milletini milli refah ve terakki yoluna sevk etti. 1918 senesi sonbaharında Türkiye, arazisinden en büyük kısmının düşman işgali altında eğilerek çöküşe uğramış mağlup bir memleket idi. Yirmi sene sonra bugün Avrupa ve Asya'nın sınırlarında ekonomik bir hars bakımından mamur, beynelmilel önemini tekrar kazanmış, bütün komşularıyla sürekli bir sulh içinde bulunan devlet manzarası arz etmektedir. Muhterem Meclis, Büyük Türk ölüsünün hatırasını hürmetle yad ederek Türk milletinin matemine kardeşçe iştirak ederim"*⁴⁷.

Bulgaristan'da ölüm haberinin duyulması büyük bir üzüntü yaratmış, Başbakan Köseivanof ve General Ganef, Türk Büyükelçiliğine giderek Bulgar Hükümeti ve Kralı adına taziyede bulunmuşlardır. Meclis Başkanı Muşanof, Cumhurbaşkanı Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'ya bir telgraf çekerek büyük üzüntü ve taziyelerini bildirmiştir⁴⁸. Bundan başka kralın emriyle Başyaver General Çanev ve Başmabeyinci Panof ve Reis Vekili Peşev, Türkiye Büyük Elçisi Berker'i ziyaretle kralın taziyelerini bildirmişlerdir⁴⁹.

47 *Aydın Tarihi*, Kasım 1938, s. 81-83 ; Macar halkı Atatürk'ü gerçek anlamda çok sevmiş ve ona gönülden bağlanmıştı. Şöyle ki, Atatürk hasta yatağında yatarken dahi onun hastalığına çare bulmak amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuşlardı. Macar köylüleri, Budapeşte Büyükelçimiz Behiç Bey vasıtasıyla Atatürk'ün karnındaki suların giderilmesi için bazı nebatî maddeleri, onları kaynatacak tencereleriyle birlikte göndermiş ve bu büyük üzüntüye iştirak etmişlerdir. Bkz. Kılıç, a.g.e., s. 70

48 "Atatürk'ün Ölümü Her Tarafta Derin Bir Teessür Uyandırdı", *Akşam*, 11 Kasım 1938, s. 2; Meclis başkanı Muşanof, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'ya çektiği telgrafa aldığı cevabı yine mecliste okumuş, hükümet üyeleri, milletvekilleri ve halk tarafından ayakta dinlenmiştir. Bkz. Akgül, a.g.m., s. 89

49 "Atatürk'ün Ölümü Hariçte de Derin Teessür Uyandırdı", *Kurun*, 12 Kasım 1938, s. 5

Ayrıca Başbakan Köseivanof da Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'a taziye telgrafı çekmiş ve kralın sarayında bulunan bayraklar yarıya indirilmiştir. Kral Boris de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na samimi taziyelerini bildirmiştir. Sofya'da bulunan yabancı sefaretler de bayraklarını yarıya indirdiği gibi elçiler ve büyük resmi memurlar ve pek çok Türk dostu, Türk sefaretindeki defteri imzalamışlardır. Sofya radyosu ise bu acı haberi verirken Atatürk'ün geniş bir biyografisini de vermiş ve Türkiye'nin asrileşmesi hususunda büyük eserinin çeşitli yönlerini anlatmıştır⁵⁰.

21 Kasım günü Sofya'da Atatürk'ün cenaze merasimi dolayısıyla sarayın bayrağı yarıya indirilmiş, akşam ise Türk-Bulgar Cemiyeti tarafından büyük bir toplantı düzenlenmiş ve Atatürk'ün hatrası anılmıştır⁵¹. Kırmızı ve beyaz çiçeklerle süslenmiş olan Atatürk'ün portresi önünde yapılan toplantıda ilk önce bir dakikalık saygı duruşunun ardından Türk-Bulgar Cemiyeti Başkanı Stoyanof açış konuşmasını yapmış ve büyük liderin aziz hatrasına hitaben; dost Türkiye'nin bu büyük matemine Bulgaristan'ın iştirak ettiğini bildirmiştir. Stoyanof konuşmasının devamında Atatürk'ten "*büyük milletin rönesansını yaratan adam*" olarak bahsederek onun Balkanlarda da büyük bir amil olduğunu söylemiştir. Daha sonra konuşma yapan eski Ankara Ortalçisi Todor Pavlof ise ondan, laik bir devlet kuran, kadını kurtaran, modern medeniyet prensiplerini kabul eden sosyal ve politika ıslahatlarını gerçekleştiren kişi olarak bahsetmiştir. Pavlof'un konuşmasını takiben I. Dünya Savaşı'nda Başkumandanlık yapmış olan ve Atatürk'ü Sofya'daki görevinden⁵² tanıyan General Jefok söz hakkı alarak; onun Sofya'da bulunduğu yıllarda dahi parlak fikirleri olduğunu, Türkiye'nin geleceği ile ilgili planlar yaptığını ve sahip olduğu azmi sayesinde bu planlarını gerçekleştirdiğini söyledikten sonra ona ait hatıralarını anlatarak büyük ve yenilmez askeri özelliğine de değinmiştir. Daha sonra cemiyetin ikinci başkanı Papadof da bir konuşma yapmıştır⁵³.

Bu acı haber Romanya'da da geniş yankı uyandırmış, resmi dairelerde bayraklar yarıya indirilmiş, gazeteler özel nüshalarla bu büyük kayıptan dolayı halkı

50 "Milli Matemimiz ve Cihan", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 3; Gazeteler henüz fikir yürütmeye vakit bulamamışlarsa da *Slova* gazetesi, başmakalesinde, Türklerin atası unvanını taşıyan muhterem ölünün muazzam eserini büyük bir hayret ve takdirle uzun bir şekilde anlatmıştır. Bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 5

51 Toplantıda Başbakan Köseivanof, Kral adına Başyaveri General Çanef, Müşavir Gruef, hükümet meclisi divan üyeleri, Türkiye Ortalçisi Berker ve bütün elçilik memurları, Genelkurmay Başkanı Muavini General Hacısekof ve Garnizon Komutan Vekili General Mihif, eski başbakanlardan Danef bir çok milletvekili ve Dışişlerinin müdürleri, sivil ve askeri yüksek memurlar ve Sofya aydınlarından oluşan seçkin bir zümre hazır bulunmuştur. Bkz. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 76-77

52 Bilindiği gibi Atatürk Sofya'da ataşemiliterlik görevinde bulunmuştur.

53 *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 76-77 ; Türkiye'de yapılacak olan cenaze merasiminde bulunmak üzere Bulgaristan'dan Başmabeyinci General Panof, Genel Kurmay Başkanı General Baskalof, Sofya Garnizon Kumandanı General Lukas ve 72 kişiden oluşan bir askeri kıta İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5; "Bulgar Heyeti", *Ulus*, 17 Kasım 1938, s. 3

haberdar etmişler ve onun eserini tanıtmışlardır. Baş mabeyinci, kral adına ve Dışişleri Bakanı Comnen, hükümeti adına elçiliğe gelerek taziyelerini bildirmiştir. Baş mabeyinci yaptığı konuşmada, Türk milletinin uğradığı kayıptan duyduğu samimi üzüntüyü paylaştığını söylerken, Dışişleri Bakanı ise, cihan tarihinde o kadar büyük ve asil rol oynamış bir simanın kaybı ile kendilerinin de çok kıymetli bir dost kaybettiklerini ve ne kadar acı bir üzüntü duyduklarını bildirmiştir. Hükümet erkanı, yabancı sefirler, eski bakanlar ve tanınmış pek çok kişi de elçiliğe giderek özel defteri imzalamışlardır⁵⁴. Bir sonraki gün ise gazeteler, Atatürk'ün eserini tanıtmak üzere özel sayılar çıkarmaya karar vermişlerdir. Ayrıca Romanya Başbakanı Miron, Başbakan Celal Bayar'a çektiği taziye telgrafında, büyük liderin ölümünden duydukları üzüntüyü uzun satırlarla dile getirmiştir⁵⁵.

Romanya Milli Savunma Bakanı ise ülkede yayınladığı bir emirle, cenaze merasiminin yapılacağı gün bütün Romanya'da askeri kıtaların ve binaların bayraklarının yarıya indirilmesini istemiştir. Ayrıca Romanya'daki bütün askeri kıtalardaki subaylar askerlerine Atatürk'ün hayatı hakkında konferanslar vererek onun tarihteki rolünü anlatmışlardır⁵⁶.

Romanya Atatürk için cenaze merasimine katılmak üzere bir heyetin gönderilmesine karar vermiş ve heyet başkanı olarak Kralın Yaveri görevlendirilmiştir⁵⁷. Nihayet 21 Kasım günü önceden planlandığı şekliyle bütün ülkede resmi ve gayr-ı resmi binalar, Türk ve Romen bayraklarını çekerek iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini ortaya koymuşlar, hükümetin emriyle okullarda dersler tatil edilmiş, öğretmenler öğrencilerine Atatürk'ün şahsiyeti ve kişiliği hakkında konferanslar verirken Romanya radyosu da aynı tarzda yayın yapmıştır⁵⁸.

Yugoslavya'da bu büyük haberin duyulması üzerine gazetelerde haber ve yorumlar çıkmaya başlamış ve Kral Naibi Prens Pavle, Cumhurbaşkanı vekili Abdulhalik Renda'ya taziye telgrafı göndermiştir⁵⁹. Başbakan Stoyadinoviç,

54 "Milli Matemimiz ve Cihan", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 3

55 "Büyük Matemimizin Hariçteki Akisleri Devam Ediyor", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 7; Telgraf şöyledir; "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük şef Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümünden derin bir surette üzgün olarak, gerek kendi adına ve gerekse Romanya kraliyet hükümeti adına dost ve müttefik milletin elim bir surette maruz kaldığı mateme iştirak ettiğimizi ekselanslarına arz ve çok elemli hissiyatımı kabul buyurmalarını rica ederim. Aynı zamanda Romanya milletinin büyük cumhurbaşkanının hatırasını tazimle yad etmekte olduğunu büyük Türk milletine bildirmelerini rica ederim". *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 9

56 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 16

57 Ayrıca heyette, Hava ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Neoderesko, Ordu Müfettişi Mataşi, Kralın Yaverlerinden Gritoresko, Ankara Elçisi Telemak, Elçilik Müsteşarı İlyade, Askeri Ataşesi Yarbay Teoderesko ve 80 kişilik bir askeri kıtanın bulunması kararlaştırılmıştır. Bkz. "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

58 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 76

59 Mevlüt Çelebi, "Atatürk'ün Ölümünün Balkan Ülkelerindeki Yankıları", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2006, Ankara, Genelkurmay Basımevi, s. 33

Türkiye Büyükelçiliğine giderek hükümetinin ve Yugoslav milletinin, Türk milletinin büyük matemine iştirak ettiklerini ve bu büyük acıyı Türklerle beraber yaşadıklarını bildirerek, samimi taziyelerinin Türk Hükümetine bildirilmesini rica etmiştir⁶⁰.

21 Kasım günü Belgrat'ta Gazeteciler Birliğinin büyük salonunda Balkan Antantı Yugoslav Milli Matbuat Komitesi tarafından Atatürk'ün cenaze merasimi dolayısıyla bir hatıra toplantısı düzenlenmiştir. Komite Başkanı Yovanoviç, Atatürk'ün hayatı ve eserini anlatan bir konuşma yaparak onu yad etmiştir⁶¹.

Yunanistan'da ölüm haberinin duyulması büyük bir etki yapmış, Başbakan Metaksas, 13 Kasım'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Celal Bayar'a çektiği telgrafta dost ve müttefik olarak kabul ettiği Türkiye'nin acısı paylaştığını, Kraliyet Hükümeti ve Elen milleti adına büyük üzüntü duyduklarını belirttikten sonra telgrafın devamında; "Büyük şefin, kahraman askerinin ve Türkiye'nin münevver yaratıcısını tebcih etmekte olan Yunanistan, Başkan Kemal Atatürk'ün Türk-Yunan ittifakının başlıca müessisi olmuş ve iki memleketi müşterek bir ideal ve barış mesai çerçevesi içinde birbirine bağlayan ve çözümlmesine imkan mutasavver olmayan dostluk rabitalarını vücuda getirmiş olduğunu asla unutmayacaktır. Yunanistan, kuvvetli eseri asil Türk milletinin mukadderatını ebediyen tayin etmiş olan büyük ölü hakkında çok heyecanlı bir hatırayı sadakatle muhafaza etmiştir"⁶² diyerek Atatürk'e olan samimi duygularını dile getirmiştir.

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mavrudı de Türkiye Büyükelçisi Ruşen Eşref'i ziyaret ederek hükümetinin büyük üzüntülerini bildirirken, Başbakan M. Metaksas ise Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'a taziyelerini sunmuştur. Selanik Valisi Başbakan Celal Bayar'a gönderdiği telgrafında Atatürk'ün doğduğu şehir halkının sonsuz kederine tercüman olmuştur⁶³. Ayrıca Selanik Belediye Meclisi özel bir toplantı yaparak, önce büyük ölünün hatırasını taziz için on

60 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 6 ; Ayrıca Yugoslav Kral Naibi Stankoviç ile Peroviç Belgrat'taki Türkiye Büyükelçisi Ali Haydar Aktay'ın yanına gelerek Atatürk'ün vefatı dolayısıyla taziyelerini arz etmişlerdir. Bkz. "Hariçte Duyulan Derin Teessürler", *Tan*, 13 Kasım 1938, s. 9; "Ulu Önderimizin Vefatı", *Tan*, 12 Kasım 1938, s. 9; "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

61 Bu toplantıya hükümeti temsilen Adliye Bakanı Letica, parlamentoyu temsilen Meclis İkinci Başkanı Markiç, Türkiye Elçisi Ali Haydar Aktay ile elçilik memurları ve Yunanistan ile Romanya misyonlarının şefleri, Genelkurmay Başkanı General Simonviç, Yüksek Harp Meclisi Azasından General Belç ve ordunun deniz kuvvetlerinin, hava kuvvetlerinin ve diğer yüksek temsilcileri, bütün dışişleri erkanı, bakanlıkların, basın, yayın ve diğer kuruluşların temsilcileri katılmışlardır. Bkz. Akgül, a.g.m., s. 98; Cenaze merasiminde Yugoslavya'yı, Genelkurmay Başkanı General Nediç, Ankara Büyükelçisi Alimoviç, Kralın Fahri Yaveri Amiral Briço, Kolonel Yesromoviç, Ankara Büyükelçiliği Ataşemiliteri Kolonel Thomas, Bahriye Albay Lisiça ve ayrıca 80 kişilik askeri kıtanın temsil etmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. "Ulu Önderimizin Vefatı", *Tan*, 12 Kasım 1938, s. 9; "Atatürk'ün Cenaze Merasimi", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

62 "Metaksas'ın Başvekil Celal Bayar'a Telgrafı", *Kurum*, 14 Kasım 1938, s. 4

63 "Ankara'daki Diplomatlar", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, s. 4;

dakikalık bir anma töreninin ardından, onun doğduğu evin sokağına Atatürk isminin verilmesine karar vermiştir⁶⁴.

Yunanistan, 21 Kasım'daki cenaze töreninde Başbakan General Metaksas'ın başkanlığı altında büyük bir heyet tarafından temsil edilmesine karar vermiştir.⁶⁵ Cenaze günü bütün Yunanistan'da resmi matem günü ilan olunacak ve resmi binalardaki bayraklar merasimden bir gün önce ve bir gün sonra yarıya indirilecekti⁶⁶. Payitaht Nazırı Kociyas ise, Atatürk'ün cenaze merasiminin yapılacağı gün, Atina şehri ile havalisinin ağır matem alameti olarak siyah tüllerle örtülmesini emretmiş ve Yunan gazetecileri cenaze merasiminde bulunmak üzere önce İstanbul'a daha sonra da Ankara'ya gelmişlerdir. Yunanistan Cumhurbaşkanı, ülkede verdiği tebliğinde bu büyük kayıptan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirerek, bütün resmî kurumlardaki bayrakların yarıya indirilmesini emretmiştir⁶⁷.

Atatürk'ün ölümü Arnavutluk'ta da üzüntü yaratmış dost bir ülkenin devlet başkanını kaybetmek onlar için de büyük bir kayıp olmuştur. Ölüm haberinin duyulmasıyla Arnavutluk Kralının Temsilcisi Başyaver General Sereggi, başbakan ve bütün bakanlar meclis başkanı ve bütün milletvekilleri, yüksek mülki ve askeri devlet adamları, din adamları Türkiye elçiliğine gelerek taziyede bulunmuşlardır. Dışişleri Bakanlığı üzerindeki bayrak yarıya indirilmiş, halk ve yöneticiler, Türk milletinin acısına katıldığını göstermek üzere, elçiliğe gelip baş sağlığında bulunmuşlardır⁶⁸.

Balkan devletleri açısından Atatürk'ün en önemli yönü, Balkan Pakti sayesinde bölgeye getirmiş olduğu barış politikasıdır. Bütün Balkan Devletleri kendisini Balkan barışının yaratıcısı ve en büyük amili olarak kabul etmektedirler. Kısaca batılı devletler onun gerek laiklik alanında yaptıklarını ve gerekse ka-

64 "Millî Matemimiz ve Cihan", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 3; "Dünya Matbuatı", *Kurun*, 14 Kasım 1938, s. 1

65 Ayrıca merasimde kralın askeri maiyet kumandanı General Demestikas, Harbiye Müsteşarı General Papadimas, Ankara elçisi Rafael, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü, üç yaver subay, Dışişleri Bakanlığından bir ateşe ve Yunan ordusunu da Genelkurmay Başkanı General Papagos'un temsil etmesine ve Adalet Bakanı Tabakulos, Deniz Bakanı Amiral Sakelariye'nin de İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir. Bunların dışında dört subay kumandasında 120 kişilik sancaklı bir askeri kıta da törende hazır bulunacaktı. Bkz. "Atatürk'ün Cenaze Merasiminde Bulunacak Ecnebi Heyetler", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 2; "Atatürk'ün Cenaze Törenine Gelen Yabancı Heyetler", *Uludağ*, S. 19, Kasım 1938, s. 204-206

66 "Hariçte Teessür", *Tan*, 13 Kasım 1938, s. 2; "Atatürk'ün Cenaze Merasiminde Bulunacak Ecnebi Heyetler", *Akşam*, 13 Kasım 1938, s. 2; "Atatürk'ün Cenaze Törenine Gelen Yabancı Heyetler", *Uludağ*, S. 19, Kasım 1938, s. 204-206

67 "Ankara'daki Diplomatlar", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, s. 4;

68 Çelebi, a.g.m., s. 24 ; 21 Kasım'da yapılacak cenaze törenine Arnavutluk adına, Adliye Bakanı Faik Şatku, Mebuslar, Cavit Leskoviko ile Arnavutluk'un Ankara Büyükelçisi Asaf Djadjul katılmışlardır. Bkz. "Arnavutluk Heyeti", *Ulus*, 17 Kasım 1938, s. 3

dın hakları konusunda gerçekleştirdiklerini büyük bir hayranlıkla izlemiş Türkiye'nin modernleşmesi hususundaki çabalarını takdirle karşılamışlardır.

B- Asya ve Ortadoğu Ülkelerindeki Yorumlar

Sovyetler Birliği ise Atatürk'ü emperyalizmle mücadelede kendileriyle kurduğu yakın ilişki içerisinde değerlendirmiştir. Vefat haberinin alınması münasebetiyle Hariciye Komiseri Litvinof, Türkiye Büyükelçisi Zekai Apaydın'ı ziyaret ederek Sovyetler Birliği'nin taziyelerini bildirmiş, ayrıca Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Meclisi Divan Başkanı Kalinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'ya bir taziye telgrafı⁶⁹ göndermiştir. Halk Komiserleri Meclisi Başkanı Molotov da Başbakan Celal Bayar'a⁷⁰, Hariciye Komiseri Litvinof, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşdü Aras'a taziye telgrafları göndermişlerdir⁷¹. Telgrafta Atatürk'ten, Türk-Sovyet dostluğunun banisi, yüksek devlet adamı olarak bahsetmektedirler⁷².

Tass Ajansının da, ayrıca bu kayıptan dolayı ülkede duyulan üzüntüyü dile getiren haberleri yayınladığını yine Türkiye'deki gazetelerden öğrenmekteyiz. Yayımlanan bir haberde, Atatürk'ün, Türk milletiyle birlikte yabancı istilacılara karşı milli kurtuluş için yaptığı kahramanca mücadele ve bu mücadele sonucunda milli hareketin parlak bir şekilde nasıl neticelendirildiği belirtilmiştir. Ayrıca Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler kurmuş olduğunu takdir etmekle beraber, bu sıkı dostluk münasebetlerinin Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin emperyalist taarruzlara karşı uluslar arası sahada barış ve ortak emniyet için yapılan mücadelede iki memleket arasındaki ortak iş birliğini de beraberinde getirdiğini, bu işbirliğinin ekonomik ilişkilerle de takviye edilmiş olduğunu bildirmiştir⁷³.

İzvestia Gazetesinin de iki devlet arasındaki dostluk ve iş birliğine değinmiş olduğunu *Ulus ve Akşam* gazetelerinden öğrenmekteyiz. Verilen haberde *İzvestia* Gazetesi; "*Genç Türkiye Milli Cumhuriyeti batılı devletlere karşı yaptığı mücadelesinde yalnız kalmamıştır. O zamanlarda harici müdahaleye ve beynelmilel*

69 Telgrafta; "*Dost cumhuriyetin ismi büyük Türk milletinin istiklal ve refahı için olan kahramanca mücadelesinin bütün devresini sembolize eden yüksek başkanı Atatürk'ün vefatı haberinden pek ziyade üzgün bulunuyoruz*" diyerek Atatürk'ün dostluğuna olan inançlarını dile getirmiştir. Bkz. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 4-5

70 Başbakan Celal Bayar'a çekilen telgrafta, Türk milletinin İstiklal Mücadelesinin başlıca amili olan Cumhurbaşkanını Atatürk'ün şahsında maruz kaldığı büyük kayıptan dolayı hükümetin taziyelerini bildirmiştir. Bkz. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 5

71 Litvinof gönderdiği telgrafında; "*Türkiye istiklalinin ve barış davasının yorulmaz mücadelesinin ve Türk-Sovyet dostluğunun banisi yüksek devlet adamı Kemal Atatürk'ün ölümü haberinden pek ziyade müteessir ve üzgün olarak samimi ve candan taziyelerimizi arz ederim*" demiştir. Bkz. *Ayın Tarihi* Kasım 1938, s. 5

72 "*Ulu Önderimizin Vefatı*", *Tan*, 12 Kasım 1938, s. 9; "*Milli Matemimiz ve Cihan*", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 3

73 "*Her Taraftan Büyük Matemimize İştirak Ediliyor*", *Akşam*, 12 Kasım 1938, s. 2; "*Atatürk Karşısında Dünya'nın Dili*", *Kurum*, 13 Kasım 1938, s. 10

*emperyalizmin silahlandığı dahili mukabil ihtilale karşı kahramanca bir mücadele açmış olan Sovyet Rusya, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne dost bir el uzatmıştır. Kemal Atatürk, emperyalizme karşı mücadeleyi kolaylaştıran Kasım ihtilalinin fevkalade önemini anlamıştır. Bu 29 Teşrinisani 1920'de Sovyet Hükümeti'nin gönderdiği telgrafnamede açıkça ifade edilmiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Atatürk, milli kurtuluş hareketinin başında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin reislik makamında bulunduğu müddetçe Sovyet Hükümetiyle en dostane münasebetleri muhafaza etmiştir. Türkiye, Sovyet Hükümetiyle fani bir surette teşrik-i mesai etmiş ve sulh mücadelesinde silâhsızlanma konferansı esnasında Sovyet murahhaslarının tekliflerine müzaheret ettiği gibi 1929 senesinde muharebeden feragati mutazammın Kellogg Paktı'nın muayyen zamandan evvel meriyet mevkiine konması hususunda Litvinof tarafından yazılan protokole iltihak etmiş ve mütecevizin tarifi hakkındaki muahedenin akdi meselesinde Rusya'nın yanında yer almıştır"*⁷⁴ satırlarıyla iki devlet arasındaki dostluk bağlarının gerçek nedenini ve boyutunu ifade etmiştir.

Yazının devamında, Atatürk'ün 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu hususla ilgili yaptığı konuşmasına da değinerek, Sovyetlerle dostluk ilişkilerine özellikle önem verdiğini, ortak emniyet siyasetine taraftar olduğunu belirttikten sonra, Romanya Dışişleri Bakanı'nın 1937'de Ankara'yı ziyareti esnasında da aynı tarzda bir konuşma yaptığını hatırlatmıştır. Daha sonra onun Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak için verdiği mücadele kısaca anlatılarak, Türkiye'de büyük endüstri tesisatının vücuda getirilmiş olduğu ve bu sahada da Sovyetlerden 8 milyon dolarlık bir kredi alarak dostane bir yardım gördüğü de dile getirilmiştir⁷⁵.

Journal de Moscou gazetesi de farklı bir söylemle emperyalizme vurgu yaparak *Türkiye Matem İçinde* başlığı altında Atatürk'ün ölümüne tahsis ettiği bir makaleye ilişkin *Akşam* Gazetesi verdiği haberde; "1920 senesinde Türkiye çetin ve şiddetli bir mücadelenin eşiğinde bulunuyordu. Emperyalistler, bu memleketi yeniden esarete mahkum etmek, tamamıyla Türk olan topraklarını kendisinden koparıp almak, kapitülasyonlar, mali kontrol rejimini idame etmek için kendi aralarında ve padişahla anlaşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal sempati ve yardımı yalnız bir taraftan Lenin ve Stalin'in idare ettiği Sovyetlerden gördü. Çok tarihi bir önem kazanmış olan Türk-Sovyet dostluğunun temelleri de 1920 tarihinde atılmıştır. Türk milleti Mustafa Kemal'in rehberliği altında büyük bir zafer kazandı. Emperyalistlerin esaret zincirlerini kırdı. Sultan tarafından imzalanmış olan Sevr Antlaşmasını yırttı. Düşman kuvvetlerini Türk topraklarından attı ve memleketin istiklalini temin etti. Neticede Türkiye siyasi ve fikri teceddüdü olan derin ıslahatta Mustafa Kemal'in sevk ve idaresi altında tahakkuk ettirildi... Türkiye milli sanayisinin kurulmasını, yollarının inkişafını, ulus-

74" *Büyük Yasımıza İştirak Edenler*", *Ulus*, 15 Kasım 1938, s. 5 "Atatürk Sovyetlerle Sıkı Münasebetler İdamesi Lehinde Bulunmuştur", *Akşam*, 15 Kasım 1938,

75 "Atatürk Sovyetlerle Sıkı Münasebetler İdamesi Lehinde Bulunmuştur", *Akşam*, 15 Kasım 1938, s. 2; "Büyük Yasımıza İştirak Edenler", *Ulus*, 15 Kasım 1938, s. 5; "Atatürk'ün Ölümü Karşısında Dünya Matbuatı", *Kurun*, 15 Kasım 1938, s. 2 ; "Ulu Şefimize Dünya'nın Hayranlığı", *Tan*, 16 Kasım 1938, s. 7

lar arası vaziyetin resmîyet kazanmasını Kemal Atatürk'ün enerjisine, zekasına ve siyasetine borçludur. Uğrunda Türk milletinin kanını dökmüş olduğu millî istiklal hissini kalbinde her şeyden üstün tutan Kemal Atatürk, sulhun ve kolektif emniyetin bir şampiyonu addetmekte olduğu Sovyetler Birliği ile dostluğunu takviye etti. Onun Türkiye'de fevkalade bir prestiji, halk arasında müstesna bir yeri vardır"⁷⁶. Yapılan bu yorumlarda genellikle Türk-Sovyet dostluğundan bahsedilmekle beraber, emperyalizm karşısında kendilerinin Atatürk'e verdikleri desteği özellikle ön plana çıkarmaktadırlar

Sovyetler Birliği, cenaze merasimine heyet göndermek suretiyle iştirak etmeye karar vermiş ve ayrıca⁷⁷ Ankara'da bulunan Ruslar, 15 Kasım saat 10'da toplu olarak Ulus Meydanındaki Atatürk anıtına giderek üzerinde, "Ankara'daki Sovyet halkından Atatürk'e" ibaresi yazılı bir çelenk koymuş ve büyük liderin hatırası için iki dakika saygı duruşunda bulunmuşlardır⁷⁸.

İran'da Atatürk'ün ölümü büyük bir üzüntüyle karşılanmış, bu sırada seyahatte olan İran Şahı Atatürk'ün vefat haberini aldığı yakın dostu olan bu büyük lider için bir ay resmi matem ilan ettirmiştir. Şah ayrıca defin merasiminin sonuna kadar İran'da askeri ve resmi binalar üzerinde ve yabancı memleketlerdeki temsilciliklerindeki bayrakların yarıya indirilmesini emretmiş ve⁷⁹ İran Dışişleri Bakanı da Türk Büyükelçiliğine giderek taziyelerini sunmuştur⁸⁰.

İran meclisi 17 Kasım'da, Atatürk'ün hatırasına hürmeten düzenlediği olağanüstü bir toplantıda⁸¹ Meclis Başkanı İsfendiyari yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün vefatı haberini verdikten sonra şunları söylemiştir; "Atatürk'ün vefatı bizim dost ve kardeş komşumuz Türkiye için ne kadar elemli ve can yakıcı bir matem olmuşsa baştan başa bütün İran'da dahi emsali şimdiye kadar görülmemiş, sonsuz bir kederi mucip olduğu hususunda hepinizin benimle aynı fikirde olduğunuz zerre kadar şüphem yoktur ve böyle olmalı da. Zira dünyanın askeri mezihyetlerde benzeri olmayan ve memleket idaresinde benzerine az rastlanılan bu meşhur adam... bunca tehlikelere göğüs gererek büyük bir celadet ve şehametle cihandan Türk milletinin namusunu ve şerefini kurtarmak niyetiyle ve her adımda zuhur eden bir çok siyasi güçlüğü iktiham etmek suretiyle büyük bir uyanıklıkla böyle bir mücadeleye girişti ve bunda öyle canla başla çalıştı ki, dünyanın nadir insanları arasında tarihte hiç ismi unutulmayacak ve hakşinas Türklerin hem onların dostlarının yüreklerinde yaşayacak

76 "Journal de Moscou Mühim Bir Makale Neşretti", *Akşam*, 18 Kasım 1938, s. 7

77 "Atatürk'ün Ölümü Hariçte de Derin Teessür Uyandırdı", *Kurun*, 12 Kasım 1938, s. 5

78 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938 s. 11

79 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 6-8

80 Akgül, a.g.m., s. 100-102

81 Yapılan bu toplantıya İran Şah'ı, bakanlar, yabancı devletlerin Tahran'da bulunan temsilcileri, bakanlıkların muavinleri, şube müdürleri siyah elbiselerini giyinerek katılmışlardır. Bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 79

bir makama erişti..."⁸². İsfendiyari konuşmasının devamında Sadabat Pak-tı'ndan ve her iki ülke arasındaki dostluktan bahsederek kardeş olarak nite-lendirdiği Türk milletinin matemine İran milletinin de iştirak ettiğini ve yürek-ten duyduğu kederi dile getirerek taziyelerini sunmuştur.

Atatürk'ün ölüm haberi Irak'ta da büyük yankı uyandırmış ve halkı mateme boğmuştur. Devlet adamları Ankara'ya taziye telgrafları çekerken, Irak gazete-leri de Atatürk hakkında yazılar yazarak ve mersiyeler neşrederek onun, memleketine ve bütün ezilen mazlum milletlere yaptığı büyük hizmetlerini kaydetmişlerdir. Heyet halinde Kralın mümessili, başbakan, devlet adamları, milletvekilleri, ayan ve eşraf Türk Büyükelçiliğini ziyaret etmişlerdir⁸³.

Özellikle halk büyük liderin Türkiye'de gerçekleştirdiği hizmetleri dile getir-miş ve Türk Büyükelçiliğine taziye telgrafları göndererek duydukları büyük üzüntüyü ifade etmişlerdir. Dışişleri Bakanının Atatürk'ün ölümünü parla-mentoda dile getirmesi üzerine meclis tatil edilmiş ve uzun bir sükut içinde Atatürk'ün hatırası yad edilerek Türk milletinin büyük üzüntüsüne ortak olunmuştur⁸⁴.

Lübnan'da ise bu acı haber Ankara radyosundan öğrenilmiş ve bütün Beyrut halkı üzerinde derin üzüntü ve hüznü uyandırmıştır. Haberin duyulması üze-rine Türkiye Başkonsolosluğuna gelmeye başlayan halk, Atatürk'ün bayrağa sarılı resmi önünde eğilerek göz yaşları dökmüşlerdir⁸⁵. Yine Suriye'de bütün resmi daire ve kuruluşlarda bayraklar yarıya indirilmiş, hükümet erkânı, kon-soloslar, binlerce halk Türk Büyükelçiliğine giderek taziyede bulunmuşlar, gazeteler, Atatürk'ün büyüklüğünden bahseden uzun makaleler yazmışlardır. Halep'te de halk Büyükelçiliğe giderek taziyede bulunmuştur⁸⁶.

Atatürk'ün ölüm haberi Pakistan'ı da büyük bir üzüntüye boğmuştur. Çünkü bütün doğu milletleri gibi Pakistan da Atatürk'ün bağımsızlık fikrinden ve inkılaplarından etkilenmiştir. Bu konuda, Bağımsız Pakistan'ın kurucusu Mu-hammed Ali Cinnah, Atatürk'ün kendi ülkesi üzerindeki rolünü 1954'de yaptığı şu yorumu ile dile getirmiştir; "*O, Türkiye'yi kurmakla bütün dünya uluslarına*

82 İran meclisinde yapılan törenin arkasından Atatürk'ün hatırasına binaen bir dakikalık saygı duruşu yapılarak olağanüstü celse sona erdirilmiştir. Bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 79

83 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 12

84 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 12

85 Ayrıca Fransız Yüksek Komiseri Vekili, Lübnan Cumhurbaşkanı adına protokol müdürü, Lübnan Meclis Başkanı, hükümet erkanı, müftü, Müslüman cemaat ve ulema, Amerikan Üniversitesi Rektörü de Türkiye Başkonsolosluğuna gelerek taziye ve üzüntülerini bildir-mişlerdir. Bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 10

86 "Suriye Gazetelerinin Makaleleri", *Akşam*, 21 Kasım 1938, s. 4 ; Suriye de cenaze merasimine katılmak üzere bir heyet görevlendirmiş olup heyet, Liva General Kolber, Albay Collet, Bin-başı Barosart'dan oluşmaktaydı. Merasimde ayrıca Mısır'ın Ankara Büyükelçisi, Kral Fa-ruk'u, yine Bükreş Sefareti Maslahatgüzarı Mehmet Emin Fuat, Mısır Hükümetini, Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han ise Afganistan'ı ve Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Takatom, Ma-juste Mikodo'yu, temsil edecekti. Bkz. *Akşam*, 18 Kasım 1938, s. 7,

Müslümanların seslerini duyuracak kudrette olduğunu ispat etti. Kemal Atatürk'ün ölümüyle, Müslüman dünyası en büyük kahramanını kaybetmiştir. Atatürk gibi bir önder, önlerinde bir ilham kaynağı olarak dikildiği halde, Hint Müslümanları bugünkü durumlarına hala razı olacaklar mı?"⁸⁷ diyerek kat edilmesi gereken çok mesafenin bulunduğu gerçeği üzerinde durmuştur.

Çin'de, bizzat Çin'in büyük bir devlet adamı gibi takdir edilen Atatürk'ün ölüm haberi, büyük bir üzüntüye sebep olmuş ve bunun için Çin basını bu acı hadise karşısında neşriyatta bulunmuştur. Çin gazeteleri, milli Türk kahramanının hayatı ve muazzam eserinden çok büyük bir sempati ve çok büyük bir hayranlıkla bahsetmişlerdir.

Çin Dışişleri Bakanı Wang- Chung-Hui, 13 Kasım'da Türk Dışişleri Bakanına şu telgrafı çekmiştir; "Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, kardeş Türk milletinin büyük ve yeni Türkiye'nin babası cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün şahsında uğramış olduğu elim kayıptan pek derin bir surette müteessir olarak ekselansınıza hükümetimin bütün Çin milletinin ve şahsımın en samimi taziyelerini arz ederim"⁸⁸.

Büyük kurtarıcının ölümü anavatandan kısa bir süreliğine ayrı düşmüş olan Hatay'da da büyük üzüntü yaratmıştır. Bütün dükkanlar kapanmış ve camilerde Atatürk'ün ruhu için dualar edilmiştir. Hatay Millet Meclisi görüşmelerini ertelemiş ve Hatay halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplantısını radyolardan dinlemiştir⁸⁹.

Dünyanın diğer ucundaki ülkeler tarafından bu kadar büyük bir hayranlık ve sevginin dile getirilmiş olması, belki de daha önce hiçbir lidere nasip olmamıştır. 14 Kasım günü İstanbul'daki yabancı şirketler dahi Deniz Ticaret Müdürlüğüne müracaat ederek büyük lider Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden duydukları derin üzüntüyü dile getirerek taziyelerinin yüksek makamlara duyurulmasını rica etmeleri de bunun en güzel örneklerinden biri olmuştur⁹⁰. Devlet katında yapılan teşebbüslerin yanında özel olarak bizzat halkın yapmış olduğu bu girişimler onun gerçek liderlik özelliğini ortaya koymaktadır.

Atatürk, gerçekleştirdiği Milli Mücadele ile öncelikle Türk milletinin emperyalizme karşı baş kaldırdığını bütün dünyaya ilan etmiş ve dünyada ezilen, hor görülen ve sömürülen diğer milletlere de örnek olmuştur. O, sadece kendi milletinin kurtuluşuyla ilgilenmemiş, diğer milletlere de neler yapmaları ge-

87 Cemal Avcı, "Türkiye ve Dünya İçin Artarak Devam Eden Önemi ile Atatürkçü Düşünce Sistemi", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara, 2003, s. 845

88 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 9; *Yeni Sabah* Gazetesinin verdiği habere göre, Hong-Kong Ta Hung Pao gazetesi şu satırlara yer vermiştir; "Büyük bir milletin çok sevilen atasının ölümü yalnız Türkiye'de değil aynı zamanda bizim ülkemizde ve bütün dünyada büyük bir boşluk bırakmaktadır" diyerek Atatürk'e olan hayranlıklarını dile getirmişlerdir. "Atatürk hakkında Dünya Matbuatı Neler Yazmıştır", *Yeni Sabah*, 10 Kasım 1953, s. 3

89 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 10

90 *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 11

rektiğini ortaya koymuştur. Türk Milli Mücadelesi onlar için örnek alınacak büyük bir olay olmuştur.

Emperyalist devletler karşısında “ya istiklal ya ölüm” kararının alınması aynı durum ve şartlar altında olan milletlere bağımsızlık yolunu açmıştır. Milli Mücadele yıllarında Atatürk; *Biz bu mücadeleye kendi kurtuluşumuz için olduğumuz kadar bütün esir doğu milletlerinin kurtuluşu için girişmiş bulunuyoruz*⁹¹ derken de aynı hususu dile getirmiştir. Atatürk, çevresindeki sömürülen milletlere ışık olduğu kadar, Asya ve Afrika’nın esir milletlerini de uygulamalarıyla etkilemiştir⁹². Gerçekten de Atatürk, Milli Mücadeleyi başlattığı yıllarda sadece kendi milletini değil, dünyanın bu tür haksızlıklara uğramış milletlerini de düşünmüştü. O, milletler de bu ışığı görüp ilham almışlar ve onu kendi liderleri olarak benimsemişlerdi. Öldüğü zaman yazdıkları yazılar ve yaptıkları yorumlarda bu hususu dile getirmişlerdir.

“O, Türkiye’yi kurmakla bütün dünya uluslarına Müslümanların seslerini duyuracak kudrette olduğunu ispat etti” derken Muhammet Ali Cinnah aynı düşünceyle hareket etmiş ve onun ölümünü Müslümanlık dünyası açısından ele almıştır. Özellikle Pakistan’ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasını Atatürk’e dayandırmıştır. Onun, memleketine ve bütün doğu dünyasına yaptığı büyük hizmetler her zaman hatırlanmıştır.

Diğer yandan askeri meziyetleriyle beraber memleket idaresindeki üstün yetenekleri de ön plana çıkarılmış olup, bu kadar büyük tehlikelere göğüs gererek Türk milletinin zedelenmiş şerefini kurtarması olayından dolayı da kendisini dünyanın nadir insanları arasına koymuş ve tarihte hiç ismi unutulmayacak kişi olarak kabul etmişlerdir. İran için Atatürk demek Sadabat Paketi demektir. Orta Doğu’da barışı tesis eden büyük lider, ülke yönetiminde örnek alınması gereken devlet adamı demektir. Suriye ve Lübnan için bağımsızlığın timsali, özgürlüğün ışık kaynağı idi. Onlar için Atatürk en büyük lider ve yol gösterici yıldız idi.

91 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, Ankara, 1997, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 28

92 Herbert Melzig, bu hususta şöyle demektedir; “Kemal Atatürk binlerce yılın derinliğinden kahraman bir ruh aydınlığa yükseliyor ve bu ruh, dünyanın esirliğe düşmüş kısımlarındaki uluslara özgürlük ve kurtuluş yolunu gösteriyor. Onun kişiliği Nil sahillerinden eski Çin denizlerine kadar uzanan bir efsane olmuştur. O, kendi milleti ve insanlık için beslediği sevgi ile bir dahinin neler yaratabileceği konusunda cihana görülmedik, işitilmedik bir sahne seyrettirmektedir”. Bkz. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye’si*, (1923-1938), İstanbul, 2003, s. 39; Yine aynı hususu Çin basını şöyle yorumlamaktadır; “Atatürk istilacıları nasıl bir ruhla ve ne gibi vasıtalarla püskürttüğünü bize göstermek yoluyla ulusal kurtuluşun yöntemini göstermiştir. Onun düşüncesi ve tutumunun kalplerimizde her an canlı kalacağını, ulusal uğraşlarımızda bize güç ve destek olacağını düşünerek avunabiliyoruz”. Bkz. “Atatürk İçin Diyorlar ki”, *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1938, s. 5; Çinli yazar Dzing Çin’ de de Atatürk için; “Mustafa Kemal Atatürk, artık insanların arasında bulunmuyor. Fakat varlıkları için uğraşan bütün zayıf ve küçük devletlere açık bir bildiri bıraktı. Eğer başarıya erişilmek istenirse, uzun bir uğraşıya dayanabilmeli. O zaman umutsuzluğa düşmez kurtuluruz. Küçük ve kuvvetsiz devletler, gelin, baskı ve kölelik zincirini koparın”. Bkz. Cem Aytöre, Gökhan Ak, “Atatürk’ün Üçüncü Dünya Ülkeleri Üzerindeki Etkileri”, *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1999, Genelkurmay Basımevi Ankara, s. 156

Sovyet Rusya için ise, enerjisine, zekasına ve siyasetine hayran olunacak lider demektir. Uğrunda Türk milletinin kanını dökmüş olduğu milli istiklal hissini kalbinde her şeyden üstün tutan Kemal Atatürk, sulhun ve kolektif emniyetin bir şampiyonu olarak da algılanıyordu. Ayrıca emperyalizme ilk defa kafa tutmayı başaran, Sevr Antlaşmasını yırtan, emperyalistlerin esaret zincirlerini kıran korkusuz cengaver olduğu gibi, Türk-Sovyet dostluğunun da en büyük amili sayılıyordu. Hiç şüphesiz endüstri alanında yaptığı yenilikler en fazla Rusya'yı etkilemişti.

II- Ülkemizdeki Yabancı Devlet Temsilcilerinin Atatürk Hakkındaki Görüşleri ve Verdikleri Beyanatlara

Fransız Elçisi Ponsot Atatürk'e karşı duyduğu büyük sevgiyi ifade ederken şunları söylemiştir; *"Büyük şefimize karşı beslediğim sevgi beni şahsen çok büyük bir acıya duçar etmiştir. Müteaddit defalar kendisiyle uzun mülakatlar yapmak fırsatını elde ettiğim için o dahinin şahsiyetini yakından görmeye muvaffak olmuştum. Onun ismi Fransa'da yalnız memleketin tarihinde değil belki cihan tarihinde şanslı bir mevki almış büyük asker ve büyük devlet adamına layık ebedi prestijle muhat olarak yaşayacaktır. Onun yaratıcı kudretiyle vücuda gelen yeni Türkiye memleketin kendisiyle el birliği yapmaktan bahtiyarlık duyduğu güzel canlı ve kudretli bir millettir. Fransa şundan emindir ki, Türkiye Cumhurbaşkanı yüksek halefinin idaresi altında gelişmeye ve ilerlemeye doğru olan yoluna muvaffakiyetle devam edecektir"*⁹³. Burada Fransa için en önemli problem Türkiye'deki durumun aynen devam ettirilmesi idi. Her şartta kendisiyle işbirliğine girecek laik ve demokratik bir ülkenin hayatının devam ettirilmesi aynı zamanda kendi işine de geliyordu. Atatürk zamanında kurulmuş olan dostluk ve işbirliğinin akamete uğraması Fransa açısından tehlikeli olabilirdi.

Belçika'nın eski Ankara Büyükelçisi Derymon cenaze merasiminde Belçika Hükümeti'ni temsilen görevlendirilmiş olup, Ankara'ya gelişinde gazetecilere verdiği demecinde Atatürk hakkındaki üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir; *"Atatürk'ü şahsen tanımakla bahtiyarım. Kendisine derin bir hürmetim vardır. Ben Ankara'da olduğum zaman daima güneşe bakardım. Fakat ben güneşi ufukta değil, Çankaya'da görürdüm. Çünkü hakiki güneş Çankaya'daki Atatürk denilen güneşti. Atatürk'ün kaybı yalnız Türkiye için değil, bütün dünya için büyük bir kayıptır"*⁹⁴. Bu tür ifadeleri sadece Belçika Büyükelçisi değil, büyük lideri yakından tanıma fırsatını yakalamış bütün büyük elçiler ve devlet adamları kullanmışlardır. Hemen hemen hepsi ona hayran olduklarını her fırsatta ifade etmişlerdir.

Yunanistan Başbakanı Metaksas gerek verdiği beyanatlardan gerekse yaptığı icraatlarından anlaşıldığına göre, Atatürk'ün ölümüne en çok üzülen liderler arasında yer almıştır. Onun ölümünden dolayı duyduğu büyük üzüntüyü şu sözlerle ifade etmiştir; *"Ankara'ya üçüncü defa yaptığım bu ziyaret acı hislerle dolu*

93 "Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Cunhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

94 "Çankaya'daki Güneş", *Akşam*, 20 Kasım 1938, s. 3

idi. Kemal Atatürk'ü şahsen tanıma fırsatını bulmuş ve kendisiyle uzun görüşmelerde bulunmak şerefine nail olmuşum. Atatürk, yalnız Türk tarihinin büyük bir siması değil, aynı zamanda büyük adamdı. Onun yeni Türkiye'yi yaratan eseri, asırlara intikal eden bir abide olarak kalacaktır. Lideri için ağlayan bütün bir milletin arz ettiği manzara dokunaklı ve elimdir. Türk milletinin acısına, ona sıkı ve çözülmöz bağlarla bağlı bulunan Elen milletinin acısını katıyorum"⁹⁵.

Finlandiya'nun Ankara Büyükelçisi Onni Talas ise büyük kayıptan dolayı verdiği beyanatta; "Türk milletinin kaybettiği büyük şefin haberini Budapeşte'de aldım. Asrımızın büyük adamı Atatürk'ün ölümü, Türk milleti kadar bizi de müteessir etti. Bu büyük adam yalnız Türk milletinin değil bütün insanlığın malıydı. Ben Türkiye'de bulunduğum zamanlarda fırsat buldukça seyahat ederim. Gezdiğim yerlerde yeni Türkiye'nin her sahada büyük terakkilere mazhar olduğunu gördüm. Atatürk'ün yarattığı yeni ve modern Türkiye'nin bilhassa ekonomide hayrete şayan bir gelişme gösterdiğini müşahede ediyorum. Gördüklerim bana büyük ümitler verdi. Umarım ki, Finlandiya ile Türkiye iktisadi sahada bundan sonra çok iyi münasebetler tesis edebilecektir"⁹⁶ demiştir. Onni Talas, yeni ve modern Türkiye'nin yaratılmasına olduğu kadar, ekonomide gösterdiği gelişmeye de büyük bir ilgi gösterirken bu ilerlemenin iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunacağını düşünmektedir.

Yugoslav Elçisi Branko Aczemoviç konuşmasında; "Atatürk'ün büyük şahsiyetinin hatıraları çok kuvvetlidir. Her tarafta onun dehası ve Türk milleti için duyduğu büyük sevgi ve milletinin kalkınması için hissettiği büyük arzusunun nişaneleri görülüyor. Onun yeni Türkiye için yarattığı emsalsiz esere karşı duyduğumuz hayranlığı ifade edecek söz bulmak imkan haricindedir. Onun huzurundayken, siyasi sahadaki yüksek kabiliyetini, yaratıcılıktaki büyük kuvvetini ve milletinin manevi ve fikri kuvvetine karşı duyduğu sarsılmaz imanı derin bir şekilde hissediyordu. Onun dehasının yirmi seneden beri yarattığı işler araştırılacak olursa, bu büyük inkılapçının asker ve devlet adamı olarak bir eşine daha tesadüf etmek mümkün olmadığı görülür. Atatürk'ün dehası, tarihte Türk milletinin taşıdığı ruhun faziletine en yüksek misallerden birini teşkil edecektir. Onun şahsındaki en önemli nokta, yarattığı eserin ifade ettiği istikrardır. Yeni Türkiye'nin dayandığı temel çok derin ve sarsılmaz bir temeldir. Atatürk ve onun büyük eseri, tarihte ve milletinin kalbinde ebediyen ölmez bir varlık halinde sonsuza dek yaşayacaktır"⁹⁷ diyerek duygularını dile getirirken ona duyduğu büyük sevgi ve saygıyı da ifade etmiştir. Aczemoviç bölgede bu kadar sağlam temellere oturtulmuş Türkiye 'yi kendi güvenliği ve istikrarı açısından olduğu kadar bölgenin güvenliği açısından da desteklemektedir.

Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç, Avala Ajansının temsilcisine verdiği beyanatta; "Yeni Türkiye'nin kurucusu büyük dostumuz Atatürk'ün cenaze merasiminin yapıldığı şu anda, krallık hükümeti ve bütün Yugoslavya milleti namına, dost ve

95 "Yunan Başvekili General Metaksas'ın Beyanatı", *Kurum*, 22 Kasım 1938, s. 3

96 "Atatürk Türkiye'nin Değil, Bütün İnsanlığın Malıydı", *Ulus*, 7 Aralık 1938, s. 3

97" Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

müttefik Türk milletine maruz kaldığı acı için en derin sempatemizi arz etmek isterim. Atatürk, devrimizin en büyük adamlarından birisidir. Şahsında en yüksek şövalye ve büyük adam meziyetlerini taşıyordu. Türk Tarihinin en vahim anlarında, yurdunun mevcudiyetini kurarak ona yeni Türkiye'nin bütün sosyal, politik ve ekonomik hayatının ana islahatında daimi temeller verdi. Bu bahis ve onun idaresinde o kadar muvaffakiyetle yapıldı ki, Modern Türkiye Cumhuriyeti dünyanın terakki sever devletleri arasında bugün önemli bir amil teşkil etmektedir. Atatürk, memleketimize karşı emin ve kıymetli dostluk hisleri besledi. Yugoslav milleti de yeni Türkiye'nin atasına ve onun kahraman milletine karşı daima aynı hislerle mütehassıs olmuştur. Büyük ölünün katafalkı önünde fitren büyük bir acı ile eğilerek, Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü ve bütün Türk milletine derin dostluk duygularımızı ve Atatürk'ün eserinin gelecekte bütün insanlığın menfaatine yayılmasını temennisini arz ederim"⁹⁸ demiştir. Stoyadinoviç de önemli bir hususu hatırlatarak onun kendi ülkesine karşı duyduğu dostluk hislerini ön plana çıkarırken aynı zamanda insan Atatürk'ü anlatmıştır.

Macar Maslahatgüzarı verdiği beyanatta, yalnız dünya politikacılarının değil, Türkiye'ye asırlık tarihi bağlardan başka Kemal Atatürk'ün şahsına duyduğu hissiyatla da bağlı olan Macar milletinin de onu çok sevdiğinden bahsederek şöyle devam etmiştir; "Onun Türk milletine yeniden hayat verdiğini Macar milleti çok iyi bilmektedir. Her milletin tarihinde bir sükut dönemi vardır. Fakat o millet ki, kendisinde var olan askeri meziyetler, hayati kabiliyet ve geleceğe olan iman, kaderin ona bahsettiği kumandan tarafından ele alınıp teşkilatlandırılırsa ancak böyle milletler, binlerce yıl yaşamaya namzet ve tarihi rollerini oynamaya muvaffak olabilirler. En ağır tarihi anlarda Türk milletine olan sarsılmaz imanına güvenerek onun başına geçen kumandan Atatürk olmuştur. Türkiye için ne yapmıştır ve ne sonuçlar elde etmiştir? Bunu Türkiye'ye gelen herkes görebilir. Cihan Harbi'nden sonraki hadiselelerin amansız ezdiği malum olan Macar milleti, kardeş Türkiye'nin Atatürk idaresinde canlanmasından hiç şüphesiz kuvvet almıştır. Bunun için her türlü şarta rağmen geleceğine güvenle bakmaktadır. Macar dostu olan Atatürk'ün ölümüne bütün Macar milleti üzüntü duymaktadır"⁹⁹.

Romanya Elçisi Telemek ise duygularını şöyle dile getirmektedir; "Atatürk'ün münevver yurt severliği, sebat ve azmi ve emsali bulunmaz dinamizmi sayesinde yarattığı azametli eserleri gözleri önünde görenler, onun ölümü karşısında çok derin bir üzüntü duymaktan kendilerini alamamışlardır"¹⁰⁰.

Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han yaptığı açıklamasında, Atatürk'ün ölümünün yalnız Türk milleti için değil, bütün medeniyet ve insaniyet alemi için ve şark milletleri için telafisi mümkün olmayan büyük bir kayıp olduğundan bahisle şöyle devam etmiştir; "Türkiye'ye geldiğimde onun muazzam icraat ve başarılarına çok yakından şahit olmuş ve yüksek dehasına hayran olmuştum. Zira vatanın her

98 *Aynı Tarihi*, Kasım 1938, s. 75

99 "Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

100 "Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

tarafı istilaya uğramış, ordu çökmüş, bitap, parasız, silahsız, mühimmatsız her şeyden mahrum ve hatta padişah bile düşmanların elinde esir iken vatani kurtarmak için ortaya atılarak az bir zaman zarfında bir avuç fedakar hamiyetli ve değerli arkadaşlarıyla yeni ve canlı bir ordu yaratarak, dahili ve harici düşmanları kamilen mahvedip yeni bir Türkiye yaratmıştır. Türkiye'yi medeni, müterakki, asri ve mamur bir duruma getirmiştir¹⁰¹."

Afganistan Prensi Veli Han, Atatürk'ün ölümü hakkında, hükümetinin ve şahsının üzüntülerini şöyle ifade etmiştir; "Büyük Atatürk'ün vefatından dolayı keder ve üzüntümüz o derece büyüktür ki, bunu ifade edecek kelime bulamıyorum. Çünkü Atatürk, Türkiye'nin atası, aynı zamanda şarkın da atasıdır. Bugün duyduğunuz bu matemde bütün Afganistan hepimiz müşterekiz... Biz Afganlılar onun iyiliklerini hiçbir zaman unutmayacağız. Yalnız Afganistan'da değil dünyanın her yerindeki sefarethanelerimizin bayrakları yarıya indirilmiştir. Türk bayrakları tekrar tam olarak çekildiği zaman bizde bayraklarımızı tam olarak çekeceğiz. Yalnız Bu müşterek kederimizin bir tek teselli noktası vardır. Milletiniz rüştünü ve dirayet ve aklını ispat etmiş bir millettir. Milletine hakiki hizmetlerde bulunan Atatürk'ün izinden yürünecektir... Biz Türklerle Afganlılar sevinçte, saadette, felakette daima ortağız. Kendimizi hiçbir işte, hiçbir şeyde sizden ayrı saymıyoruz. Bu muhabbet mevcut oldukça hiçbir menfaat hiçbir kuvvet bizi birbirimizden ayıramayacaktır. Çünkü bu rabita o derece hakiki ve sağlamdır"¹⁰².

Suriye Heyeti Başkanı Faris El Huri, Filistin meselesi üzerinde Londra'da Arap hükümetlerinin yapacağı kongrede bulunmak için Londra'ya gitmek üzere yola çıktığında İstanbul'a geldiği gün Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını öğrenince çok üzülmüş ve derhal vaziyeti Suriye hükümetine bildirmiştir. Suriye hükümeti, kendisine Londra'ya gitmemesini ve büyük liderin cenaze merasiminde Suriye'yi temsilen Ankara'da bulunmasını bildirmiştir. Faris El Huri, Pera Palas Otelinde kendisiyle görüşen gazetecilere Atatürk hakkında yaptığı açıklamasında; "Atatürk'e karşı Suriyeliler de de derin bir muhabbet ve hürmet duygusu vardır. Atatürk, Suriye istiklali hakkındaki hissiyatını pek çok defalar göstermiş ve onun bu hissiyatı Suriye istiklalinin tahakkuk etmesinde etkili olmuştur. Atatürk'ün Türkiye'de yarattığı yenilik, yükselttiği şan ve kurduğu modern hayat tarzına karşı da biz Suriyelilerin alaka ve hayranlığımız vardır. Onun bütün şark memleketlerine bir yol gösterdiğini biliyoruz. Bizde bu yolu takip etmek fırsatlarını kaybetmeyeceğiz. Büyük önder harpten sonra kudretini göstermiş insanların en şayanı taktiridir. Zira o, hiç kimseninkine benzemeyen şartlar içinde yoktan var etmek gibi bir mucize gösterdi. Türkiye'yi imparatorluk zamanında olduğundan daha yüksek ve şayan-ı hürmet bir mevkie çıkardı. Bunu biz görüyoruz ve bu, biz şaklılar için bilhassa Suriye için iftiharla taktir edilecek bir haldir. Çünkü komşumuz ne kadar müreffeh olursa bizim de bundan istifade edeceğimiz muhakkaktır. Atatürk'ün, Suriyelilerin zihninde yer etmiş hatıraları çoktur. Bilhassa onun, "Madem ki, irade vardır, her şey

101 "Matemimiz ve Enebi Devlet Mümessilleri", Cumhuriyet, 12 Kasım 1938, s. 5

102 "Çankaya'daki Güneş", Akşam, 20 Kasım 1938, s. 3

*yapılabilir" yolundaki sözü bir çok başarının sırrını teşkil etmiştir"*¹⁰³ diyerek Atatürk'ün bütün şark milletlerine nasıl örnek olduğunu vurgulamıştır.

İran Elçisi Halil Fahimi ise, Atatürk'ün ölümünün İran milletini ve Şah hazretlerini derinden üzdüğünü söylerken onu, büyük eserleri sayesinde sonsuza dek kalplerinde yaşatacaklarına da söz vermiştir. Bu büyük yas dolayısıyla İran hükümeti bayraklarını yarıya indirmiş, İran sarayı da bir ay müddetle matem tutmuştur¹⁰⁴.

Sonuç

Türkiye Atatürk'ü kaybetmekle uzak görüşlü, yüksek dirayetli liderini ve dünya da büyük bir devlet adamını kaybetmiştir. Ölümünden sonra hakkında söylenenlerden ve yazılanlardan bir sonuca vardığımızda, gerek Avrupa devletleri, gerekse bütün doğu dünyası açısından hangi ülke olursa olsun hepsinin birleştiği nokta ,onun büyük bir dahi, büyük bir devlet adamı ve büyük bir asker olduğu yönündedir. Türkiye ve Türk milleti için yaptıklarıyla dünya tarihinde önemli yerini alan Mustafa Kemal Atatürk, bütün dünyaya harikulade bir örnek teşkil etmiş, ülkesini kalkındırmak için verdiği mücadele büyük bir hayranlık ve büyük bir saygıyla karşılanmıştır.

Fransa onun modernleşme çabalarını ön planda incelemeye tabi tutarken, laiklik alanında gerçekleştirdiklerine son derece büyük bir ilgi duymuştur. Yunanistan açısından Atatürk, ülkesini yeni baştan yaratan adam, Türk-Yunan dostluğunun mimarı, Balkan Antantı'nın amili olmuştur. Finlandiya için o, bütün insanlığa mal olmuş bir lider, ekonomi alanında en büyük ıslahatçısıdır. Yugoslavya ise onu, kendilerini çok seven en büyük barış adamı olarak kabul ederken, milletini bu kadar çok seven ve ona hayatını adayan bir lidere sahip olabilmenin özlemini çekmiş ve hayranlıklarını gizlememişlerdir. Öldü denilen bir milleti yeniden teşkilatlandırarak ona yeni bir hayat yeni bir ruh veren bu büyük lideri Macaristan, en önemli ilham kaynağı olarak kabul etmiştir. Romanya onun vatanseverliği, azmi ve dinamizmini ön plana çıkarırken ondan daha büyük lider olmadığını düşünmüştür.

Doğu dünyasının ise ona bakış açısı kendi problemleriyle doğru orantılı olmuş, onun liderliğini ve teşkilatçılığını incelemeye tabi tutmuşlardır. Emperyalizme karşı verdiği mücadeleyi örnek almanın da ötesinde onu, bütün şark dünyasının lideri olarak kabul etmiş, izinden gitmenin planlarını yapmışlardır. Özellikle Suriye'nin bağımsızlığında önemli bir amil olmuş, yapacakları modernleşme mücadelesinde odak noktasını oluşturmuştur. O, aynı zamanda hürriyeti seven bütün milletlerin kalbinde bir sembol olarak kalmıştır.

Ölümüyle birlikte bütün dünyanın gündemine yerleşen büyük lider için, kendisinden daha üstün bir devlet adamı ve daha üstün cihan şümül bir lider

103 "Suriye Reisinin Beyanata", *Akşam*, 18 Kasım 1938, s. 7

104 "Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938, s. 5

olmadığı hususunda birleşmiştir. Cesaret ve zekasıyla birlikte yüreğinin alıcenaplığı ile de büyük bir sevgi toplamayı başarmış tek liderdir. Onun kimliği Nil sahillerinden eski Çin denizlerine kadar uzanan bir efsane olarak kalmıştır. Kısaca zekası ve kuvvetiyle bir dahinin neler yaratabileceğini bütün dünyaya gösteren ilk lider olmuştur.

Onun fikir ve düşünceleri bütün dünya ülkeleri tarafından bu şekilde örnek alınırken Türk milletinin bu gerçeği göz ardı etmesi tabii ki düşünülemez. Onun ölümüyle beraber hakkında yayınlanan sayısız eser ve yazılar hala daha bu gün bile aynı güncelliği ile devam ediyorsa, böylesine büyük bir lidere sahip olduğu için Türk milleti kendisini dünyanın en şanslı milleti olarak kabul etmelidir. Çünkü ilerlemek ve çağa ayak uydurmanın da ötesinde çağı geçmek için Türk milletinin dışarıdan kendisine örnek aramasına gerek olmadığı gibi başkalarına örnek olabilecek seviyede olması gurur verici bir olaydır. Türk milletini böyle bir seviyeye getirerek ona çağdaş medeniyetin kapılarını açan büyük lider Mustafa Kemal Atatürk geçmişte olduğu gibi bu gün ve gelecekte de dünya milletleri için ışık olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akşam*, Kasım 1938.
- Aynı Tarihi*, Atatürk Özel sayısı, Kasım 1938.
- Cumhuriyet*, Kasım 1938.
- Kurun (Vakit)*, Kasım 1938.
- Tan*, Kasım 1938.
- Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, Kasım 1938.
- Ulus*, Kasım 1938.
- Yeni Sabah*, Kasım 1938.
- Akçakayalıoğlu, Cihat, *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Ankara, 1998.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Avcı, Cemal, "Türkiye ve Dünya İçin Artarak Devam Eden Önemi ile Atatürkçü Düşünce Sistemi", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara, 2005, s. 843-848
- Aytöre, Cem, Gökhan Ak, "Atatürk'ün Üçüncü Dünya Ülkeleri Üzerindeki Etkileri", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1999, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.153-158.
- Akgül, Suat, "Atatürk'ün Yabancı Ülkelerdeki Yankısı", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2000, Ankara, s. 77-105.

Baycu, Turhan, "Yabancı Gözüyle Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III, Mart 1987, S. 8, s. 393-399.

Çelebi, Mustafa, "Atatürk'ün Ölümünün Balkan Ülkelerindeki Yankıları", *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2006, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 23-52.

Doğaner, Yasemin, "Millet Liderini Uğurluyor", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, IV, S. 4, Erzurum, Temmuz 2005, s. 45-64.

Irmak, Sadi, "Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, II, Kasım 1985, S. 4, s. 27-54.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, "Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ü En İyi Anlayan ve Tanyan Fransız Devlet Adamı Adouard Herriot", *4. Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara 2000, s.191-196.

Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul, 1955.

Özgiray, Ahmet, "Tanıdığım Atatürk", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.87-92.

Sadrazam, Halil, "Komutan Atatürk ve Askerlik", *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, I, Ankara, 1998, s.583-588.

Sonyel, Salahi R., "Yabancı Kaynaklara Göre, Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Evrenselliği", *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, I, Ankara, 1998, s. 35-54.

Şimşir, Bilal, "Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine Şematik Bir Bakış", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara 2005, s. 135-148.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1959.

Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si, 1923-1938, İstanbul, 2003.

Yılmaz, Mustafa, "İngiliz Büyük Elçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, I, Ankara 2005, s.635-646.